

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Αρ. Πρωτ. 227

Ημερομηνία
21.3.01

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΤΕΧΝΙΚΟ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΕΛΛΑΔΑΣ - Τ.Ε.Ε
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Τρίπολη 20.3.2001

Ηρώων Πολυτεχνείου 19 - 22100 Τρίπολη
Τηλ. 226703, 241940, 241941, fax 222127

Αρ. Πρωτ. 533

Προς: Ελληνική Εταιρεία
Για την προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής
κληρονομιάς
(υπόψη κ. Ανδρέα Συμεών)

Θέμα : Αποστολή μελέτης Ο.Ε του Π.Τ ΤΕΕ με θέμα «Τα διατηρητέα
της Τρίπολης».

Σχετικό: Το 130/Ε.Ε /22.2.2001 έγγραφό σας.

Σε απάντηση του παραπάνω σχετικού, σας αποστέλλουμε συνημμένα το
πόρισμα της μελέτης που εκπόνησε η Ο.Ε του Π.Τ ΤΕΕ Κ. και Ν. Πελ/σου με
θέμα : «Τα διατηρητέα της Τρίπολης» που μας ζητήσατε.

Θα σας παρακαλούσαμε επίσης να μας ενημερώσετε για τα αποτελέσματα
της εργασίας σας, που αφορούν την συγκέντρωση φωτογραφικού υλικού και
πληροφοριών σχετικά με το θέμα και να μας αποστείλετε τον πλήρη φάκελο που
θα δημιουργήσετε για ενημέρωσή μας.

Με τιμή
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ Δ.Ε

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΟΥΛΟΚΕΦΑΛΟΣ

Συνημμένα:

1 τεύχος της παραπάνω αναφερόμενης μελέτης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΣ:

Η ελληνική πολεοδομία στο 19ο αιώνα

Παναγιώτης Τσακόπουλος

Αρχιτέκτων Ε.Μ.Π., D.P.L.G., Δρ Χωροταξίας Paris-X

Ο 19ος αιώνας αποτελεί σημαντικό σταθμό στην πολεοδομική ιστορία των χωρών της νότιας και της ανατολικής Μεσογείου, αφού κατά τη διάρκειά του το μοντέλο της οθωμανικής ή ισλαμικής πόλης αντικαθίσταται, περισσότερο ή λιγότερο βίαια, με ή χωρίς τη συναίνεση των τοπικών κοινωνιών, από το δυτικό πολεοδομικό μοντέλο, ως συνέπεια ενός γενικότερου πολιτικο-οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού. Η σταδιακή κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και ο σχηματισμός των βαλκανικών εθνικών κρατών, καθώς και οι γαλλικές αποικιοκρατικές εκστρατείες στη βόρεια Αφρική, συνοδεύονται από ριζικές επεμβάσεις στον αστικό χώρο, στο θεσμικό και μορφολογικό επίπεδο, με στόχους τόσο πολεοδομικούς και στρατιωτικούς όσο και ιδεολογικούς, και με άξονα τη χάραξη μιας νεοκλασικής μορφολογίας πάνω σε οργανικά ανεπτυγμένους πολεοδομικούς ιστούς¹.

Όργανο του μετασχηματισμού οι Ευρωπαίοι στρατιωτικοί μηχανικοί και αρχιτέκτονες, Γάλλοι βέβαια στην Αίγυπτο και τη βόρεια Αφρική, Γάλλοι και Βαυαροί στην Ελλάδα, Αυστριακοί και Γερμανοί στη Ρουμανία και τη Σερβία, Τσέχοι και Ρώσοι στη Βουλγαρία. Μεταφέρουν στις χώρες που υπηρετούν τη θεωρία και την πρακτική για την πόλη που η σκέψη του Διαφωτισμού επεξεργάσθηκε στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και που στην αρχιτεκτονική και την πολεοδομία εκφράστηκε με το κίνημα του νεοκλασικισμού. Πρόκειται για μια φονξιοναλιστική προσέγγιση της πόλης και του κτίζειν, που βλέπει την τεχνική ως το κατεξοχήν όργανο παραγωγής του χώρου². Δεν είναι απλά ένα καινούργιο ύφος ή μια νέα μορφολογία, αλλά μια διαφορετική σύλληψη του χώρου, πράγμα που εξηγεί και την ποικιλία των εκφράσεών της, τόσο στην αρχιτεκτονική όσο και στην πολεοδομία. Η σκέψη για την πόλη συγκεκριμενοποιείται όλο και περισσότερο σε νομοθετικά κείμενα, με αντικείμενο την αξιοποίηση της αστικής γης, την υγιεινή και τη χωροθέτηση των ενοχλητικών χρήσεων, την κυκλοφορία και τον έλεγχο των αστικών δραστηριοτήτων· ο σχεδιασμός των πόλεων γίνεται υπόθεση της διοίκησης, των γιατρών και των μηχανικών.

Μπορούμε να διακρίνουμε δυο κύριες φάσεις στην ιστορία της ελληνικής πόλης του 19ου αιώνα. Η πρώτη καλύπτει την περίοδο της διοίκησης Καποδίστρια (1828-1832) και τα πρώτα χρόνια της Αντιβασιλείας και της Βασιλείας του Όθωνα (1833-1843), ενώ η δεύτερη την περίοδο μετά το 1856 και ως το 1912. Στο ενδιάμεσο (1843-1856), η αποχώρηση των ξένων μηχανικών και αρχιτεκτόνων από τις δημόσιες υπηρεσίες και η πολιτική και οικονομική αστάθεια προκαλούν αδράνεια και στο θεσμικό και στο σχεδιαστικό επίπεδο.

Η έρευνα της ελληνικής πολεοδομίας του 19ου αιώνα ξεκινά συστηματικά μόλις την τελευταία εικοσαετία³. Τρία συνέδρια και δύο εκθέσεις σχεδίων πόλεων, στις αρχές της δεκαετίας του '80⁴, κωδικοποιούν ένα σημαντικό υλικό, που εμπλουτίστηκε τα χρόνια που ακολούθησαν με αυτοτελείς δημοσιεύσεις, ανακοινώσεις και επιστημονικά προγράμματα⁵. Εξάλλου, πολλά αρχεία στην Ελλάδα και στο εξωτερικό περιέχουν μεγάλον όγκο στοιχείων, από τα οποία μόνο ένα μέρος έχει μέχρι τώρα μελετηθεί. Πρόκειται κυρίως για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Αθήνα, το Αρχείο Χαρτών του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και διάφορα αρχεία δήμων ή νομών. Από τα ευρωπαϊκά αρχεία θα αναφέρουμε τα πολύ σημαντικά Αρχεία του γαλλικού στρατού⁶.

Η πρώτη περίοδος (1828-1843)

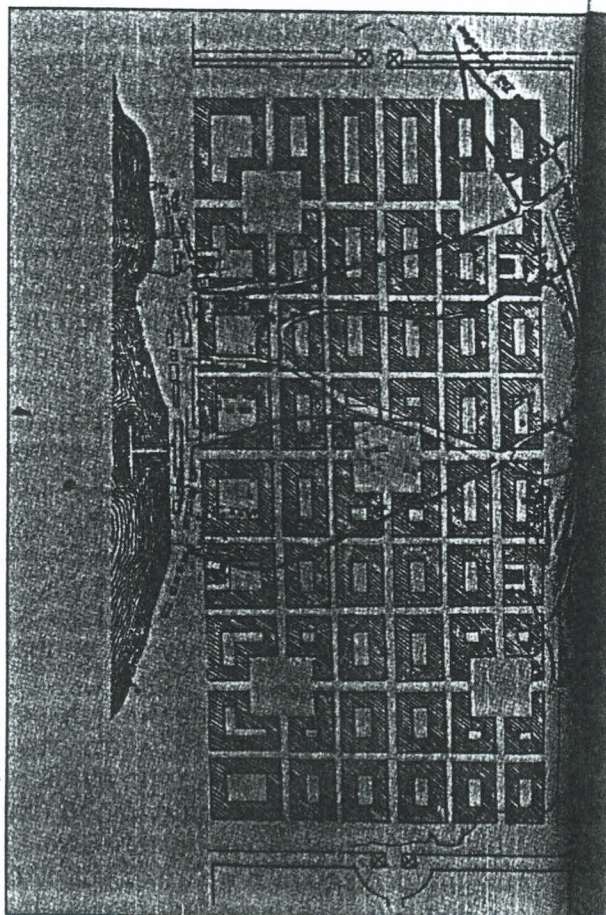
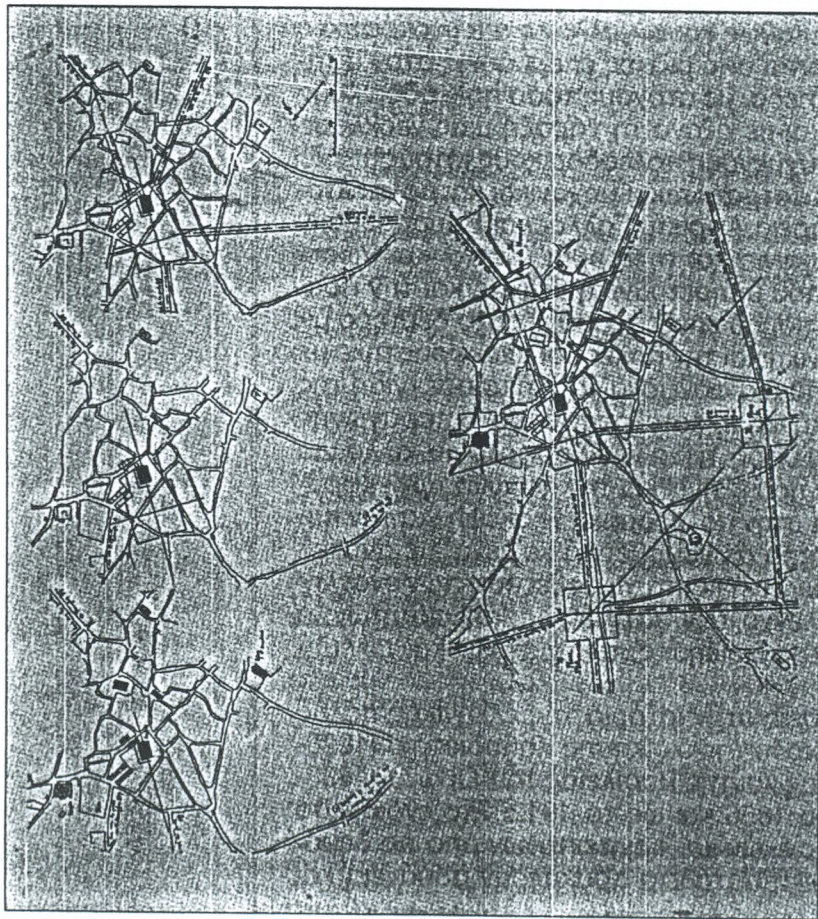
Οι νεοελληνικές πόλεις μετά την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας

Μετά από δέκα χρόνια πολέμου, οι περισσότερες πόλεις και οικισμοί του νότιου ελληνικού χώρου καταστράφηκαν και εγκαταλείφθηκαν από τον πληθυσμό τους, η παραγωγή αποδιοργανώθηκε και το υπάρχον οικονομικό και κοινωνικό δίκτυο κατέρρευσε. Η ανακήρυξη του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους αφήνει έξω από τα όριά του τις πιο σημαντικές από οικονομική άποψη ελληνικές επαρχίες. Τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα του ελληνικού χώρου, όπως η Θεσσαλονίκη, τα Γιάννενα ή η Λάρισα, παραμένουν υπό οθωμανική κυριαρχία, ενώ τα αστικά κέντρα του ανεξάρτητου κράτους χάνουν μεγάλο μέρος της σημασίας τους, ευρι-

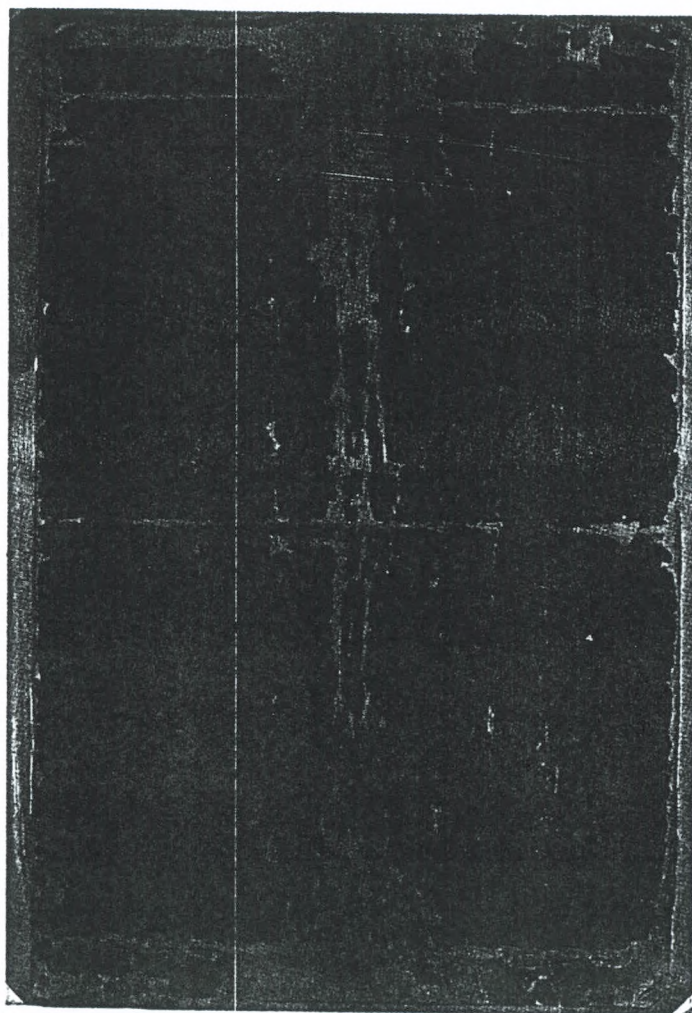
σκόμενα αποκομμένα από τον οθωμανικό κορμό ή χάνοντας τον πολιτικό, διοικητικό ή στρατιωτικό τους ρόλο (χαρακτηριστικό παράδειγμα η Τρίπολη, οθωμανική πρωτεύουσα του Μοριά, και οι παράλιες αμυντικές θέσεις Μεθώνη, Κορώνη, Ναβαρίνο). Αντίθετα, πόλεις των οποίων η οικονομία βασιζόταν στο εμπόριο των προϊόντων της αγροτικής ενδοχώρας τους υφίστανται λιγότερο τα αποτελέσματα του περιορισμού του "οικονομικού τους χώρου", ενώ άλλες, όπως η Πάτρα ή η Ερμούπολη (κέντρα εμπορίου προς την Ευρώπη), γνωρίζουν σημαντική ανάπτυξη⁷.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, μετά το 1830, μπροστά σε μια αναδιάρθρωση του δικτύου των αστικών κέντρων της νέας Ελλάδας, με μετάθεση ή με ανακατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων και με την ανάγκη δημιουργίας ενός νέου πολι-

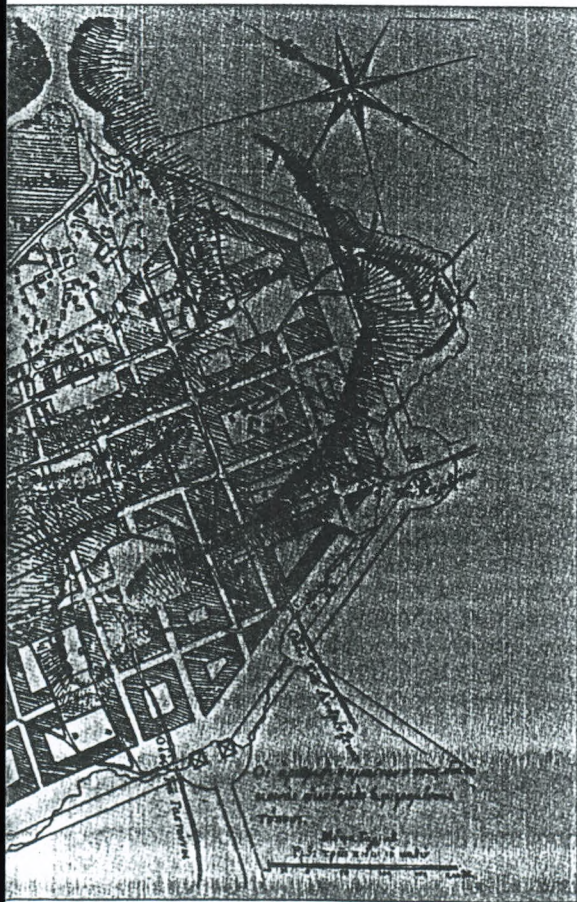
1. Τρίπολη. Φάσεις εξέλιξης του σχεδίου Garnot-Βούλγαρη, με χωρικό υπόβαθρο τον οθωμανικό ιστό, 1828 (σύμφωνα με P. Tsakopoulos, *L'urbanisme*).

τικού και οικονομικού δικτύου. Ταυτόχρονα, μια από τις βασικές προτεραιότητες της διοίκησης, τόσο επί Καποδίστρια όσο και επί Βαυαρών, είναι η αστικοποίηση της χώρας και μια νέα ιεράρχηση του χώρου, που αντιμετωπίζει προνομιακά την πόλη, με μέτρα όχι μόνο διευθέτησης αλλά και σχεδιασμού. Σε μια μικρή σχετικά περίοδο 15 περίπου χρόνων εκπονούνται δεκάδες πολεοδομικά σχέδια, ενώ οργανώνεται σταδιακά ο διοικητικός μηχανισμός που θα θέσει σε εφαρμογή την πολεοδομική πολιτική. Στην περίοδο του Καποδίστρια σχεδιάζονται τα κατεστραμμένα από τον πόλεμο κέντρα της Πελοποννήσου κυρίως, όπως και οι παράλιες οχυρωμένες θέσεις, που θεωρήθηκαν ακόμα χρήσιμες στο αμυντικό δίκτυο, ενώ στην πρώτη οθωνική περίοδο δίνεται βάρος κυρίως σε εμπορικά κέντρα της Πελοποννήσου και της Στερεάς (Μέγαρα, Θήβα, Αγρίνιο) και στις παράλιες πόλεις, όπου είναι εντονότερες οι τάσεις αστικοποίησης (Χαλκίδα, Αδάμας Μήλου, Ερμούπολη)⁸. Η ίδρυση νέων πόλεων (Ιτέα, Λιδωρίκι, Σπάρτη, Μεγαλόπολη, Ερέτρια) φιλοδοξεί να καλύψει τις ανάγκες ενός εποικιστικού σχεδίου από Έλληνες της διασποράς ή ξένους, σχεδίου που στο μεγαλύτερο μέρος του έμεινε στα χαρτιά⁹. Η νέα ιεράρχηση του αστικού δικτύου καθορίζεται από την επιλογή των Αθηνών ως νέας πρωτεύουσας το 1834, που γίνεται ο μοναδικός σχεδόν πόλος της πολιτικής εξουσίας και των οικονομικών δραστηριοτήτων και θα επισκιάσει σύντομα την ανάπτυξη των περιφερειακών κέντρων.

3. Άργος, το σχέδιο του R. de Borroczun, 1831 (έκδοση Αρχείου Χαρτών Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., 1984).

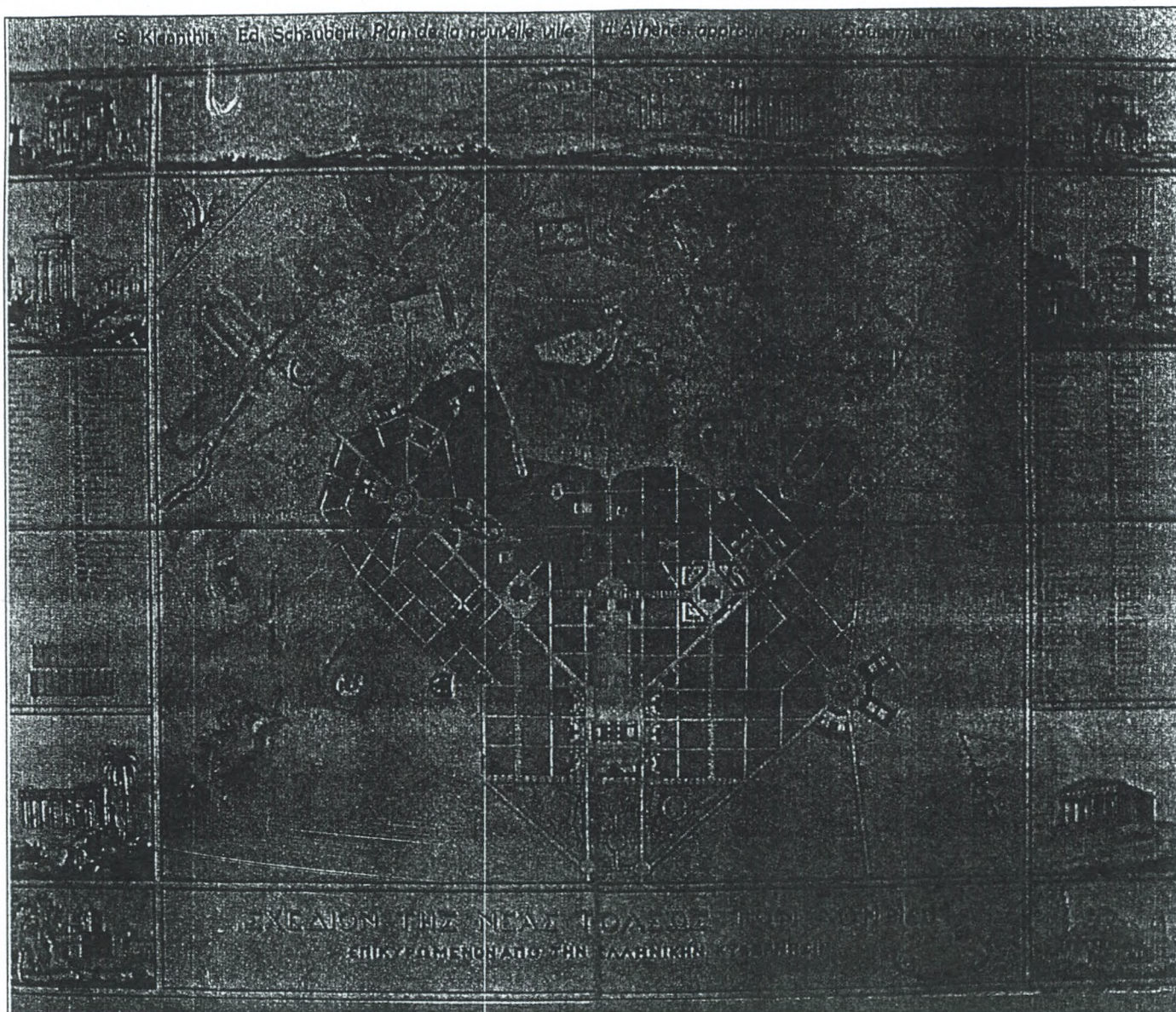

Η μεταφορά των ευρωπαϊκών προτύπων και το θεσμικό πλαίσιο για την πόλη

Οι πρώτες αποφάσεις του Καποδίστρια σκοπεύουν στον έλεγχο και τη θεσμική οργάνωση του χώρου, σύμφωνα με τα σύγχρονα ευρωπαϊκά πρότυπα: απογραφή του πληθυσμού, νέα διοικητική διαίρεση, που επιχειρεί να αντιπαρατεθεί στο κοινοτικό σύστημα της οθωμανικής περιόδου ενισχύοντας την κεντρική εξουσία, σύνταξη του Χάρτη της Ελλάδας, σύνταξη πολεοδομικών σχεδίων και εγκαθίδρυση του νομοθετικού πλαισίου για τη ρυμοτομία και την υγιεινή στις πόλεις, την κατασκευή και ασφάλεια των οικοδομών και την ανέγερση νέων οικισμών (με δωρεάν παραχώρηση γης στους εποίκους)¹⁰.

Αντίστοιχα, στα χρόνια της Αντιβασιλείας ιδρύεται το "Γραφείο Δημοσίου Οικονομίας"¹¹, με ευρείες αρμοδιότητες πάνω στον έλεγχο και την οργάνωση του χώρου (χαρτογράφηση του κράτους, καταμέτρηση των εθνικών, δημοτικών και ιδιόκτητων γαιών, απογραφή του πληθυσμού, εντοπισμός των αρχαιοτήτων, καταγραφή των εθνικών πόρων, καλλιέργειών, εμπορίου κλπ. και μελέτη αξιοποίησής τους, ανάπτυξη βιομηχανίας και ναυτιλίας, μελέτη της συγκοινωνίας, πρόγραμμα εποικισμού). Επιχειρείται η αστικοποίηση μέσω της δημιουργίας νέων πόλεων - αποικιών, κατά το πρότυπο παρόμοιων προσπαθειών στην κεντρική Ευρώπη, ενώ ένα νέο πλέγ-

2. "Σχέδιον της νέας πόλεως Πατρών", Στ. Βούλγαρης, 1829 (από P. Tsakopoulos, L'urbanisme).

4. Αθήνα, το σχέδιο Κλεάνθη-Schaubert, 1832 (από Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση).

5. Σπάρτη, το σχέδιο Stauffert, 1834 (Γενικά Αρχεία του Κράτους, Υπ. Εσωτ., Φάκ. 114).

μα νόμων αποβλέπει στην ενθάρρυνση της βιομηχανίας, στην επέκταση του οδικού δικτύου και στον έλεγχο της κατασκευής και της υγιεινής των πόλεων¹². Θα πρέπει να αναφέρουμε το βασικό για την ελληνική πολεοδομική νομοθεσία ΒΔ της 15-5-1835, "Περί υγιεινής οικοδομής πόλεων και χωρίων", που μεταφέρει στην ελληνική πραγματικότητα τις βασικές αρχές της ευρωπαϊκής αντίληψης για την πόλη, στα επίπεδα της κατασκευής, της υγιεινής, της χωροθέτησης των χρήσεων, της πρόβλεψης των βασικών δικτύων υποδομής, της διαδικασίας παραγωγής και ελέγχου του χώρου και της μορφολογίας (υιοθέτηση του ορθογωνικού κανάβου). Ακολούθησαν τα νομοθετήματα για την εφαρμογή των σχεδίων των Αθηνών (ΒΔ 9-4-1836, ΒΔ 12-11-1836 και ΒΔ 28-9-1837) και της Ερμούπολης (ΒΔ 2-8-1839 και ΒΔ 23-12-1842), με εστίαση στα θέματα τήρησης οικοδομικών γραμμών, αρτιότητας οικοπέδων, οικοδομικού συστήματος, συντελεστών δόμησης και κάλυψης,

έγκρισης των σχεδίων οικοδομών και ελέγχου της νομιμότητας των κατασκευών από τη δημόσια αρχή, κλπ.¹³ Μπορούμε δηλαδή να θεωρήσουμε τα κείμενα αυτά ως τους προάγγελους των μεταγενέστερων Γενικών Οικοδομικών Κανονισμών.

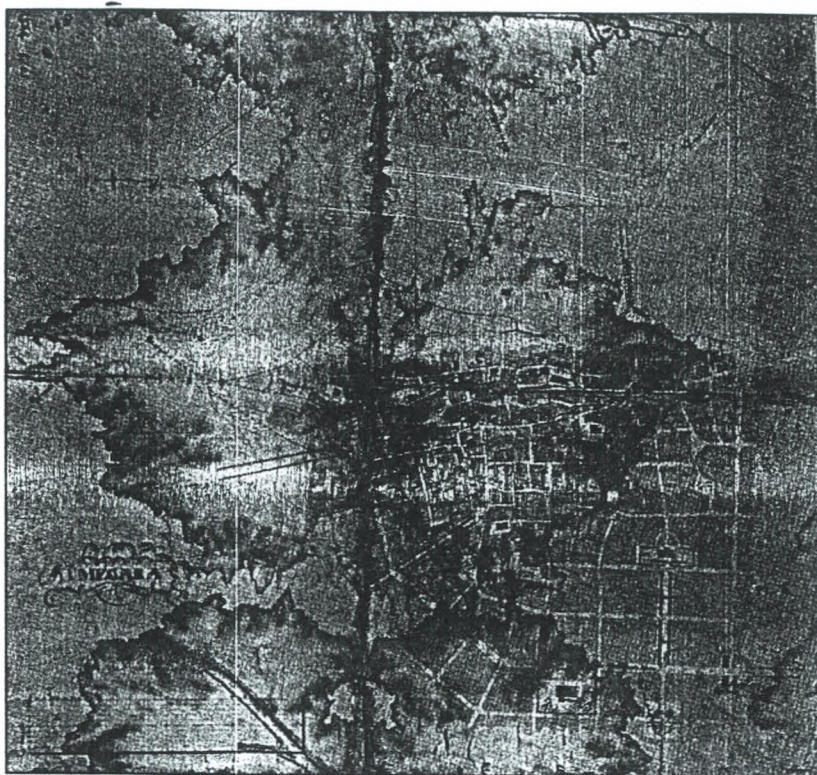
Τα σχέδια πόλεων ως μέσα οργάνωσης του χώρου και ιδεολογικής σήμανσης

Η παρουσία στις κρατικές υπηρεσίες Ευρωπαίων στρατιωτικών μηχανικών ή ετεροχθόνων Ελλήνων έχει αυτονόητη σημασία για το σχεδιασμό και την εφαρμογή της πολεοδομικής πολιτικής. Οι αξιωματικοί του Μηχανικού ή οι στρατιωτικοί γεωγράφοι του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος και οι Έλληνες αξιωματικοί του "Σώματος των επί της οχυρωματοποιίας και αρχιτεκτονικών αξιωματικών" στα χρόνια του Καποδίστρια, καθώς και οι Βαυαροί αρχιτέκτονες και γεωμέτρες του Αρχιτεκτονικού και Τοπογραφικού Τμήματος της Γραμματείας των Εσωτερικών, στα χρόνια της Αντιβασιλείας και του Όθωνα, γίνονται το μέσο μεταφοράς στο νέο κράτος της σύγχρονης ευρωπαϊκής σκέψης και πρακτικής για την οργάνωση του χώρου.

Ωστόσο, ο σχεδιασμός των πόλεων στη μετεπαναστατική Ελλάδα δεν θα μπορούσε να είναι πρόβλημα καθαρά τεχνικό. Θα είναι αναγκαστικά και μέσο σήμανσης της ρήξης με το παρελθόν, σε επίπεδο ιδεολογικό και μορφολογικό — στις κυριότερες πόλεις του αστικού δικτύου της οθωμανικής εποχής, με αιχμή τη νέα πρωτεύουσα. Για το μηχανικό Σταμάτη Βούλγαρη, οι επεμβάσεις που προτείνει για το Ναύπλιο θα σηματοδοτούν το πρώτο βήμα της πόλης "από τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό". Η γεωμετρία εισάγεται για πρώτη φορά στον ιστό των ελληνικών πόλεων, ως όργανο διευθέτησης αλλά και ιδεολογικής σήμανσης. Το γενεσιουργό στοιχείο των σχεδίων που συντάσσονται για τους υπάρχοντες οικισμούς είναι συνήθως το κεντρικό τζαμί ή κάποιο άλλο δημόσιο οθωμανικό κτήριο που είχε διασωθεί από τις καταστροφές του πολέμου και είχε μετατραπεί σε εκκλησία, νοσοκομείο ή στρατώνα. Το παλαιό τζαμί, που στην οθωμανική πόλη βρισκόταν σε ακανόνιστο περίκλειστο χώρο, εμφανίζεται τώρα να δεσπόζει μιας δημόσιας πλατείας με γεωμετρική μορφή, της οποίας γίνεται το σημείο προοπτικής και καθορίζει τον άξονα συμμετρίας. Οι νέοι άξονες διχοτομούν τις "διχάλες" του ατρακτοειδούς ιστού της οθωμανικής πόλης, δημιουργώντας ταυτόχρονα το πλαίσιο ενός ορθογωνικού σχεδίου¹⁴.

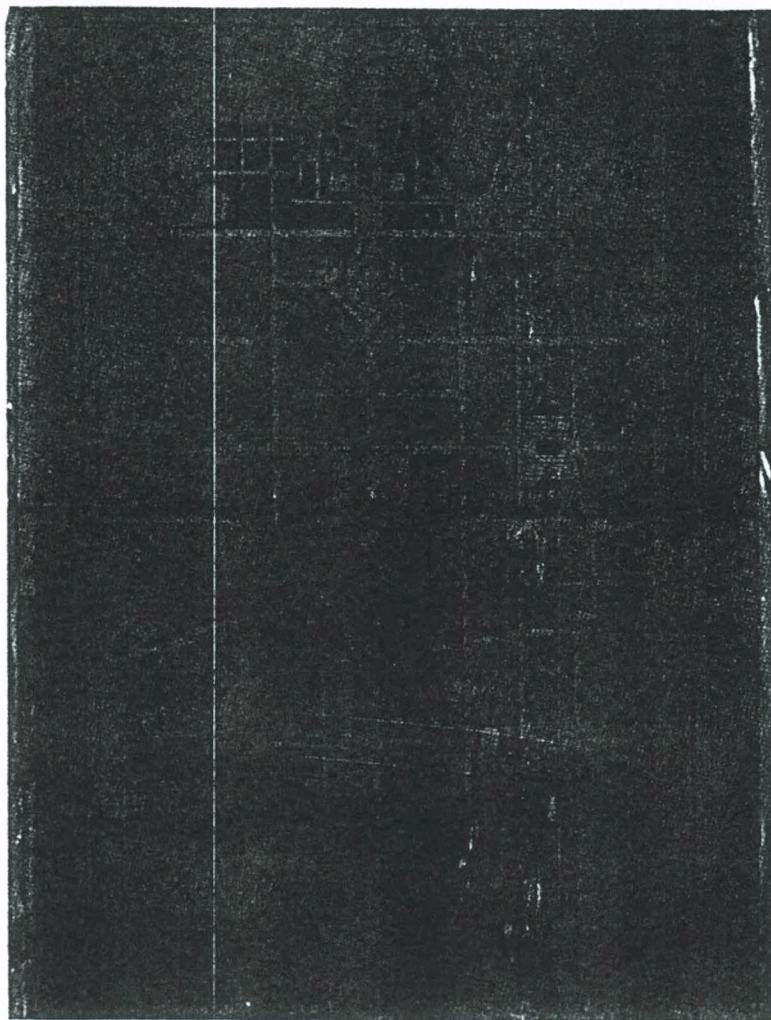
Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα σχέδια του Στ. Βούλγαρη για την Τρίπολη (1828, εικ. 1) και την Πάτρα (1829, εικ. 2), όπου ο Κερκυραίος μηχανικός χρησιμοποιεί ως συνθέσεις αφετηρίας μοντέλα ιδανικών πόλεων της Αναγέννησης, σε συνδυασμό (στο σχέδιο της Πάτρας) με στοιχεία των γαλλικών πόλεων της ναπολεόντειας περιόδου, όπως ο ομοιογενής ορθογωνικός κάναβος των οικοδομικών τετραγώνων, που υπερτίθεται στο αρχικό ιδεατό σχήμα. Εξίσου ενδιαφέρον είναι το σχέδιο του R. de Borroczun για το Άργος (1831, εικ. 3).

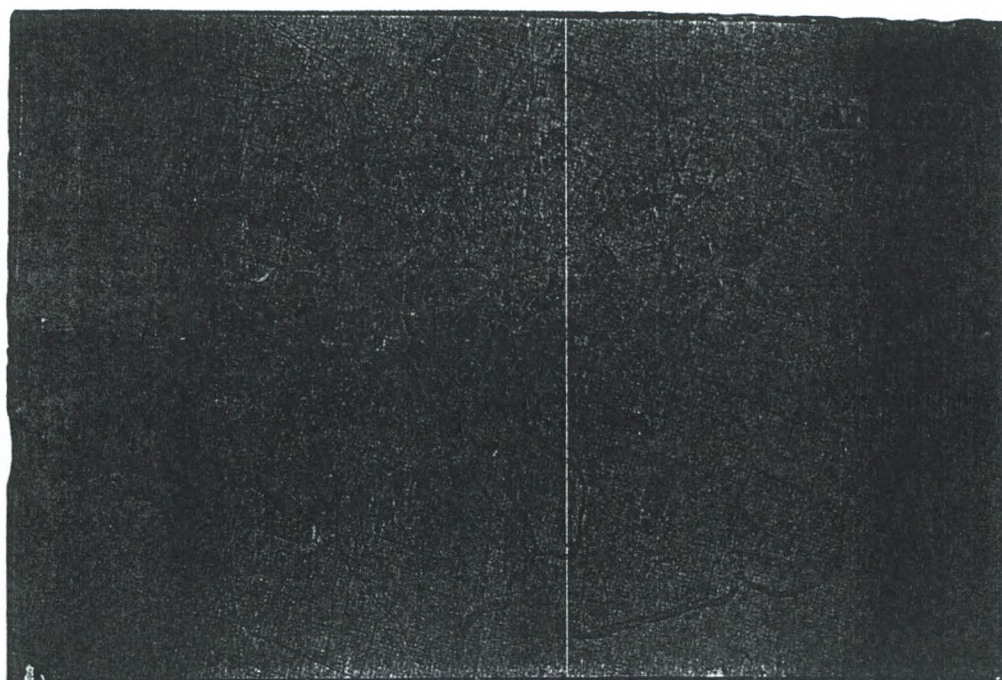
Στην περίοδο της Αντιβασιλείας, οι αρχιτέκτονες Schaubert και Κλεάνθης, μαθητές στη

6. Μέγαρα, το σχέδιο Schaubert, 1836 (έκδοση Αρχείου Χαρτών Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.).

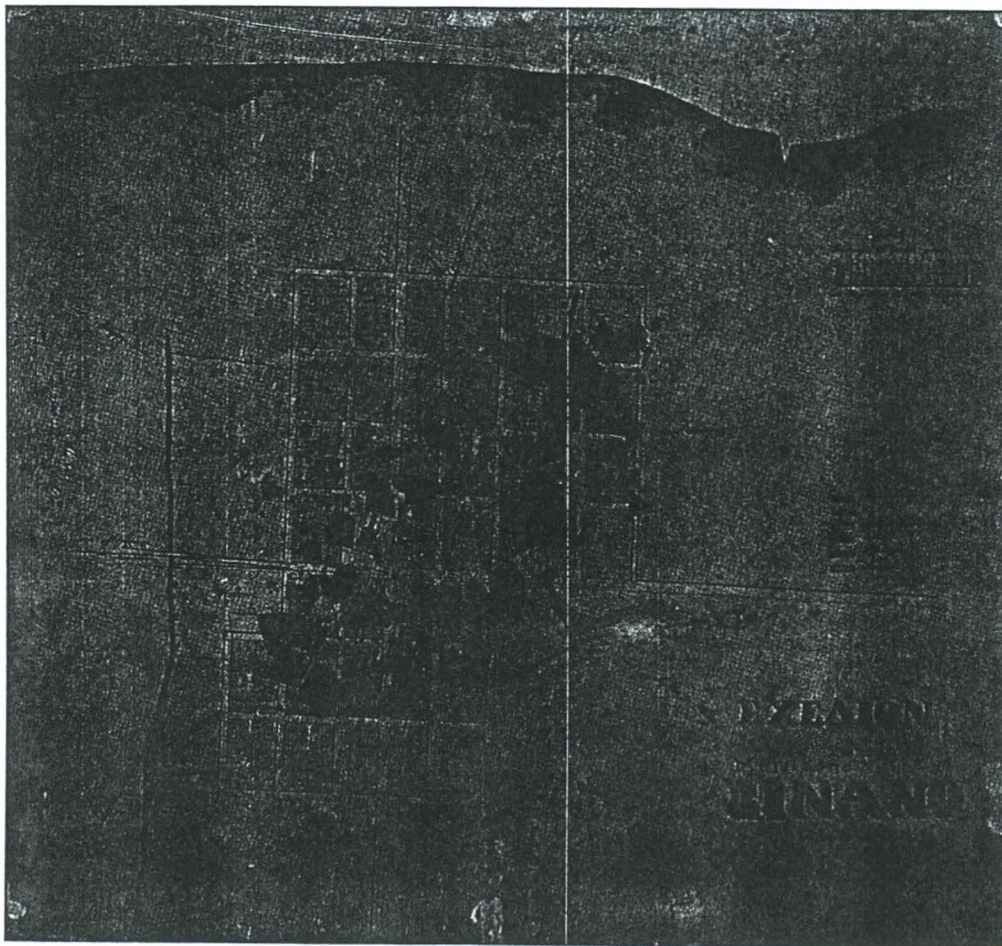
7. Κόρινθος, το σχέδιο Schaubert, 1836 (Αρχείο Χαρτών Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.).

8. Σχέδιο για το Αγρίνιο, 1843 (έκδοση Αρχείου Χαρτών Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.).

9. "Σχέδιον του χωρίου Σινάνο" (Μεγαλόπολη), 1837 (έκδοση Αρχείου Χαρτών Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.).

Bauakademie του Βερολίνου ενός από τους πρωτεργάτες του γερμανικού νεοκλασικισμού, του Schinkel, βάζουν τη σφραγίδα τους στη μορφολογία των πολεοδομικών σχεδίων. Στο έργο τους δεσπόζουσα θέση κατέχει ο σχεδιασμός της νέας πόλης των Αθηνών (1832, εικ. 4), προορισμένης να γίνει η πρωτεύουσα του ελληνικού βασιλείου. Δεν θα αναλύσουμε εδώ τις μορφολογικές συντεταγμένες του σχεδίου· θα σημειώσουμε μόνον ότι συνδυάζει άξονες και εστιακά σημεία σε μια γεωμετρική σύνθεση με έντονο συμβολικό χαρακτήρα και ένα συνεχή διάλογο της αρχαίας τοπογραφίας με τους σημαίνοντες χώρους της νέας πόλης (βλ. το μνημειακό άξονα της γεωμετρικής σύνθεσης με τους δύο πόλους, το παλάτι του μονάρχη και τα Προπύλαια της Ακρόπολης)¹⁵. Το σχέδιο της Αθήνας θα επηρεάσει ευθέως τη σύνθεση του γεωμέτρη Stauffert για τη νέα πόλη της Σπάρτης (1834, εικ. 5). Ο Schaubert και ο Κλεάνθης συντάσσουν ακόμα το σχέδιο της Ερέτριας (1834) και ο Schaubert, μόνος, τα σχέδια των Μεγάρων (1836, εικ. 6) και της Κορίνθου (1836, εικ. 7), όπου, στα πλαίσια μιας ενιαίας γεωμετρικής σύνθεσης, η εφαρμογή του λεξιλογίου του νεοκλασικισμού δικαιώνεται αφ'εαυτής και ο υπάρχων ιστός δεν συνιστά παρά την αφορμή για ορισμένες χαράξεις. Ωστόσο, σχέδια όπως αυτά της Σπάρτης και της Κορίνθου δεν αποτελούν τον κανόνα στην πρώτη οθωνική περίοδο, αφού οι συγκρατημένες επεμβάσεις διευθέτησης των υπαρχόντων ιστών (εικ. 8) ή οι ιπποδάμειες επεκτάσεις σχεδίων (εικ. 9) εξακολουθούν να αποτελούν τον κανόνα για το Αρχιτεκτονικό Τμήμα της Γραμματείας των Εσωτερικών.

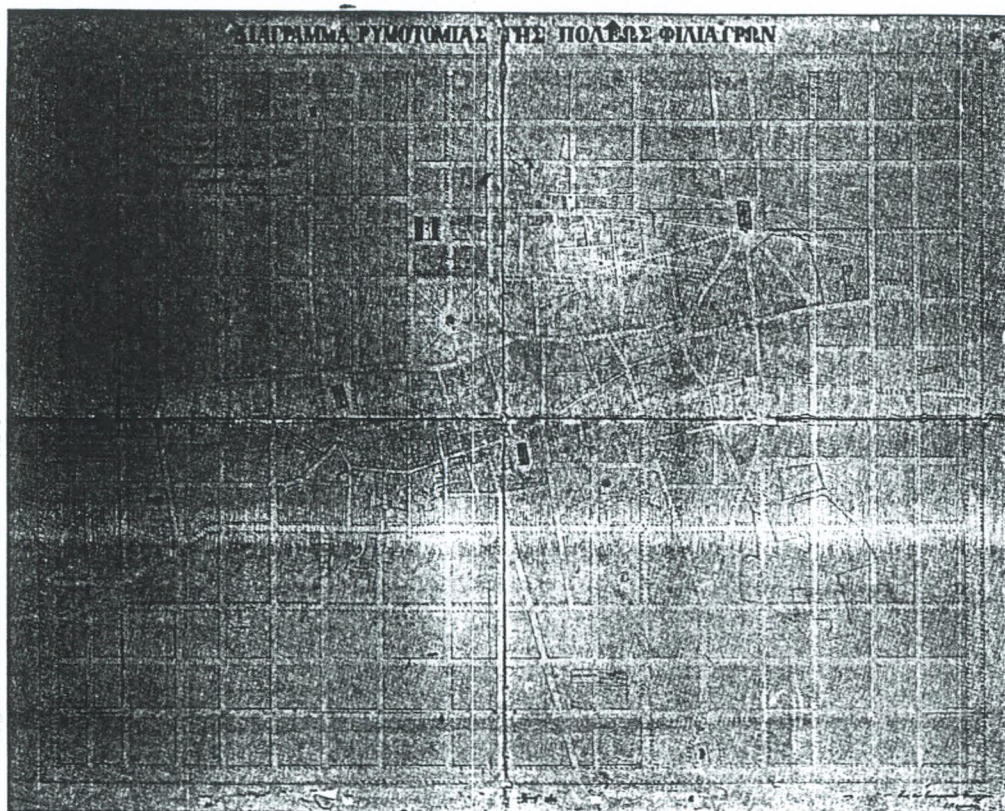
Η δεύτερη περίοδος (1856-1913)

Μια περίοδος εσωτερικής ανασυγκρότησης

Μια νέα περίοδος για την ελληνική πολεοδομία ξεκινά αμέσως μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Με το τέλος του πολέμου της Κριμαίας εντατικοποιείται

η ευρωπαϊκή διείσδυση στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή, με αποτέλεσμα σημαντικούς μετασχηματισμούς στις περιοχές αυτές. Οι ελληνικές κυβερνήσεις εγκαταλείπουν τη χίμαιρα της "Μεγάλης Ιδέας" και στρέφονται στα μεγάλα προβλήματα της χώρας σε μια περίοδο εσωτερικής ανασυγκρότησης. Την πολεοδομική δραστηριότητα στην Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα μπορούμε να την συσχετίσουμε περισσότερο με την αντίστοιχη στα νέα εθνικά βαλκανικά κράτη, παρά μ'αυτήν στην Ευρώπη, όπου η βιομηχανική πόλη έχει από καιρό θέσει προβλήματα διαφορετικής κλίμακας.

Στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού του κράτους και οικονομικής ανάπτυξης, μοχλό αποτελεί η εντατικοποίηση των δημόσιων έργων, με αιχμή τα εγχειρίσματα (όπως η αποξήρανση της Κωπαϊδας), τα οδικά και τα λιμενικά έργα. Το οδικό δίκτυο στα μέσα του 19ου αιώνα είναι λίγο πιο εξαπλωμένο από εκείνο της οθωμανικής περιόδου, αφού το πρόγραμμα της Αντιβασιλείας έμεινε ουσιαστικά απραγματοποίητο. Με μια σειρά νόμων, το κράτος επιχειρεί να συστηματοποιήσει την κατασκευή των δρόμων, με στόχο τον οικονομικό και στρατιωτικό έλεγχο του χώρου και με σαφή προτεραιότητα στην εξυπηρέτηση των παράλιων εμπορικών κέντρων¹⁶. Το 1857 έρχεται στην Ελλάδα η πρώτη Γαλλική Αποστολή υπό τον Daniel, με σκοπό τη μελέτη του "χωροσταθμικού δικτύου" των Αθηνών και την εκτέλεση του πρώτου προγράμματος οδοποιίας για την περιφέρεια της πρωτεύουσας, αλλά και την οργάνωση της Υπηρεσίας Δημοσίων Έργων. Με το νόμο ΧΠΗ' του 1878 συστήνεται η Διεύθυνση Δημοσίων Έργων ως ανεξάρτητη υπηρεσία του Υπουργείου των Εσωτερικών, και συγκροτείται το Σώμα των Πολιτικών Μηχανικών που αντικαθιστούν τους αξιωματικούς του Μηχανικού, υπεύθυνους μέχρι τότε των δημόσιων έργων. Το 1882 μετακαλείται στην Ελλάδα η δεύτερη Γαλλική Αποστολή υπό τον Alfred Rondel και προσλαμβάνονται 22 αλλοδαποί μηχανικοί για τη

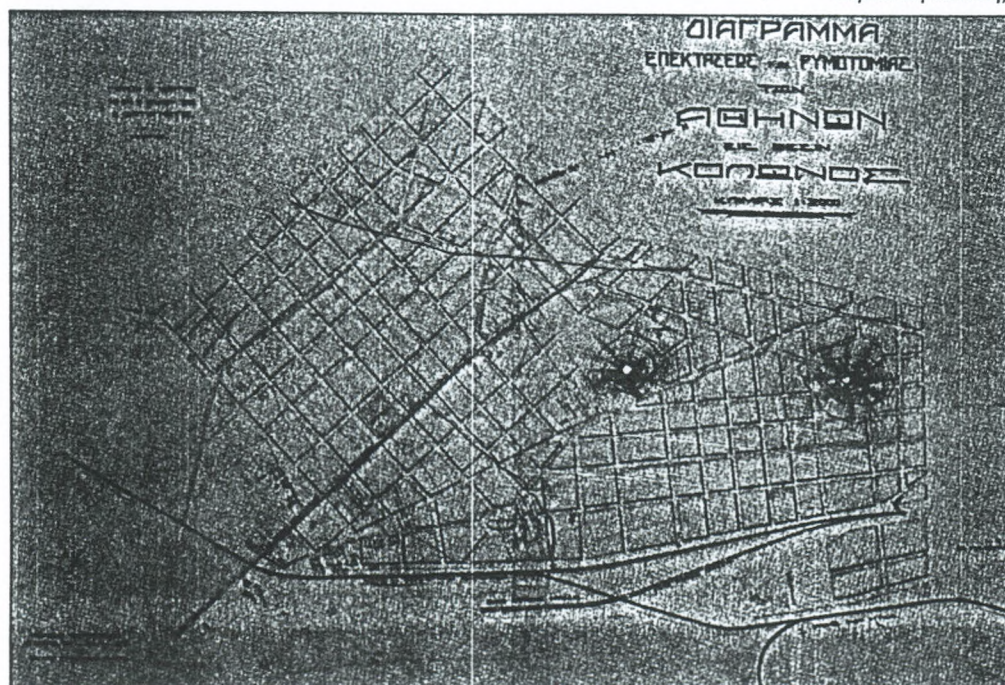
10. Σχέδιο Φιλιατρών, 1876
(έκδοση Αρχείου Χαρτών
Υ.Π.Ε.ΧΩ.Δ.Ε.).

μελέτη και εκτέλεση δημόσιων έργων.

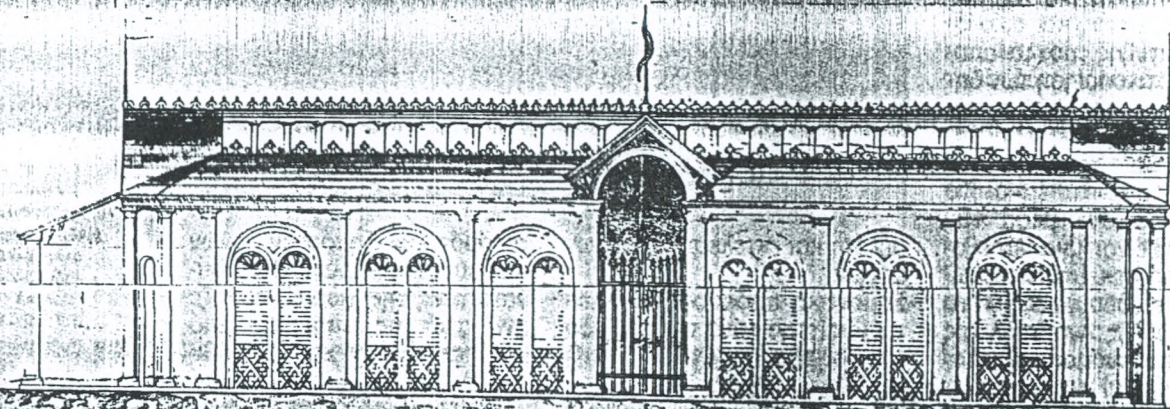
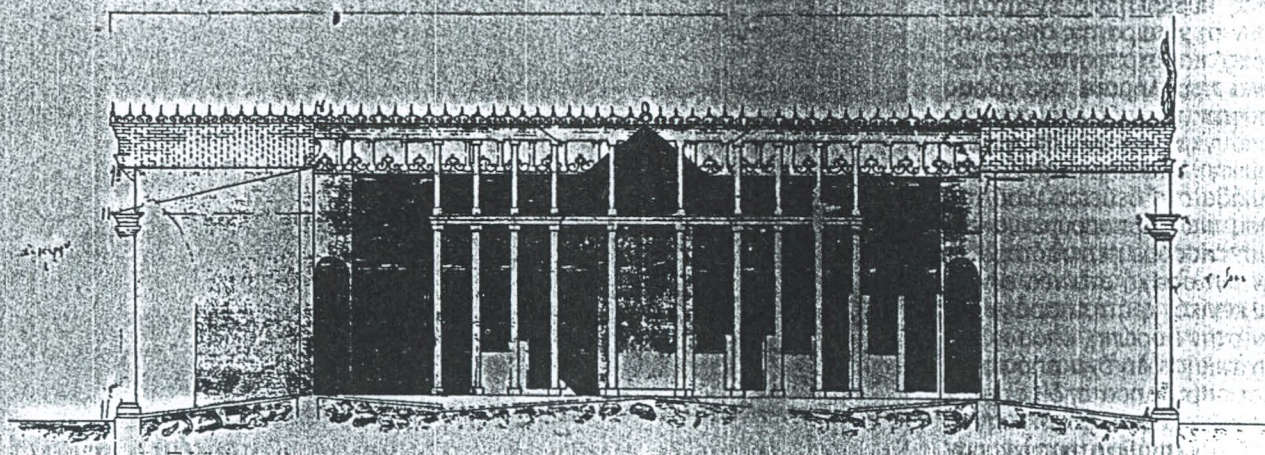
Σημαντική πρόοδος συντελείται ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Τρικούπη (1881-1892): επέκταση του οδικού δικτύου, σιδηροδρομικό δίκτυο, διαπλάτυνση και γεφύρωση του πορθμού του Ευρίπου, διώρυγα της Κορίνθου, λιμενικά έργα και νέα λιμάνια (Κατάκωλο, Κυλλήνη) κλπ. "Ο πολλαπλα-

σιασμός των δημόσιων έργων διέυρυνε τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας, έβγαζε σιγά-σιγά τις επαρχίες από την απομόνωση και αποκαθιστούσε τη λειτουργική ενότητα του χώρου, επηρεάζοντας την κατανομή του πληθυσμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων και ακόμα το μέγεθος και τον χαρακτήρα των πόλεων"¹⁷.

11. Αθήνα, σχέδιο
ρυμοτομίας: Κολωνός, 1893
(από Υπ. Πολιτισμού, Αθήνα
Ευρωπαϊκή Υπόθεση).

Εξωτερικὸν ἀναμνηστικὸν ὑψώμα, ἐπὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἀπορροῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ πύργου.

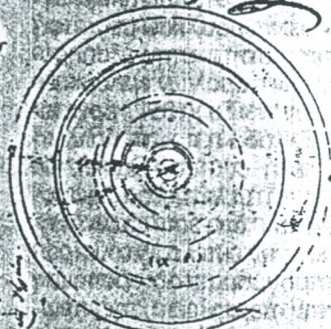
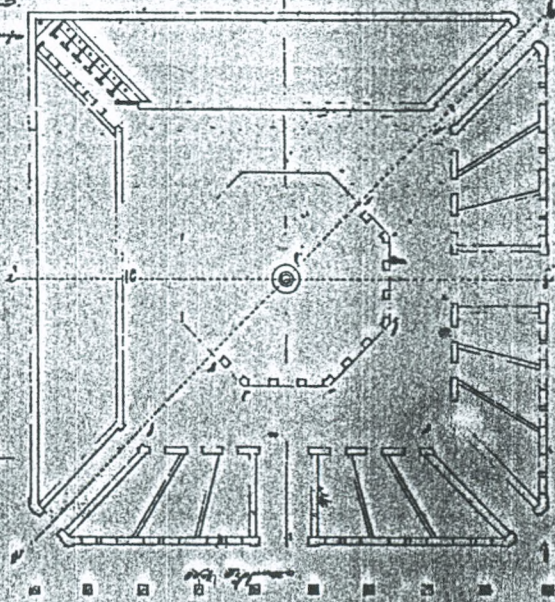
Ἡ ἀναμνηστικὴ ἀπορροὶς ἀναμνηστικὸν ὑψώμα, ἐπὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἀπορροῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ πύργου. Ἡ ἀναμνηστικὴ ἀπορροὶς ἀναμνηστικὸν ὑψώμα, ἐπὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἀπορροῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ πύργου. Ἡ ἀναμνηστικὴ ἀπορροὶς ἀναμνηστικὸν ὑψώμα, ἐπὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἀπορροῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ πύργου.

Ἡ ἀναμνηστικὴ ἀπορροὶς ἀναμνηστικὸν ὑψώμα, ἐπὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἀπορροῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ πύργου.

Ἡ ἀναμνηστικὴ ἀπορροὶς ἀναμνηστικὸν ὑψώμα, ἐπὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἀπορροῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ πύργου.

Ἡ ἀναμνηστικὴ ἀπορροὶς ἀναμνηστικὸν ὑψώμα, ἐπὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἀπορροῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ πύργου.

Ἡ ἀναμνηστικὴ ἀπορροὶς ἀναμνηστικὸν ὑψώμα, ἐπὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἀπορροῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ πύργου.

Η αναδιάρθρωση του δικτύου

των αστικών κέντρων και οι προτεραιότητες του πολεοδομικού σχεδιασμού:

δίκτυα υποδομής και οικιστικός εξοπλισμός

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα συντελούνται σημαντικές αλλαγές στον ελληνικό χώρο, με πέρασμα των οικονομικών δραστηριοτήτων από τα ορεινά προς τα πεδινά και από την ενδοχώρα προς τα παράλια και με αναδιαμόρφωση των παλιών ισορροπιών στην κατανομή του πληθυσμού. Ο αστικός πληθυσμός αυξάνεται σημαντικά μετά το 1870, με αιχμή τα παράλια κέντρα της βόρειας και της δυτικής Πελοποννήσου, ενώ πόλεις του παλιού αστικού δικτύου (Τρίπολη, Ναύπλιο, Άργος) παραμένουν στάσιμες¹⁸. Μετά το 1856 σχεδιάζονται μια σειρά από πόλεις και κωμοπόλεις, που μέχρι τότε δεν είχαν μελετηθεί και των οποίων προβλέπεται η ανάπτυξη.

Στην Πελοπόννησο πρόκειται για τα κέντρα συγκέντρωσης και εξαγωγής της σταφίδας στις βόρειες και τις δυτικές ακτές της¹⁹ (Φιλιατρά (εικ. 10), Γαργαλιάνοι, Πύργος, Κατάκωλο, Αμαλιάς, Κάτω Αχαΐα, Κιάτο, Ξυλόκαστρο, Ακράτα), στη Στερεά Ελλάδα για λιμάνια τοπικής σημασίας (Αμφιλοχία, Στυλίδα, Λίμνη Ευβοίας) και αγροτικές κωμοπόλεις (Αμφισσα, Αράχωβα, Βόνιτσα), στις Κυκλάδες για κάποιους από τους βασικούς οικισμούς τους. Για τις ενσωματωμένες το 1881 περιοχές της Θεσσαλίας και της Ηπείρου είναι τα κέντρα του οθωμανικού δικτύου (Λάρισα, Τρίκαλα, Καρδίτσα, Βόλος, Άρτα), σταθμοί του νέου σιδηροδρομικού δικτύου (Φάρσαλα, Βελεστίνο, Καλαμπάκα), καθώς και τα "εθνικά χωριά", δηλαδή νέοι οικισμοί σε δημόσια γη που δημιουργήθηκαν μετά το 1907²⁰ (Ν. Αγχίαλος Βόλου)²¹. Νέοι οικισμοί δημιουργούνται αυτή την περίοδο, κυρίως ως επίνεια πόλεων με εμπορική δραστηριότητα, που όμως δεν παρουσιάζουν συνήθως αξιόλογη ανάπτυξη, αφού η κρατική παρέμβαση περιορίζεται σε παραχώρηση γης για καλλιέργεια και εγκατάσταση (Κυλλήνη, Κατάκωλο Πύργου, Μάραθος Γαργαλιάνων, Παράλια Καλαμών). Και βέβαια εκπονούνται μια σειρά πολεοδομικά σχέδια για την πρωτεύουσα, που βλέπει τον πληθυσμό της να περνάει από τις 4.000 (το 1835) στις 200.000 (το 1912), και την επιφάνειά της από τα 2.000 στα 19.000 στρέμματα. Οι διάσπαρτες ευθυγραμμίσεις και διαπλάτυνσεις δρόμων στο παλιό τμήμα της πόλης έως το 1860 δίνουν τη θέση τους στο συνολικό σχέδιο του 1864-65. Στη συνέχεια, πλήθος διαδοχικών επεκτάσεων και μετατροπών δίνουν στην πόλη τη μορφή της στις αρχές του 20ού αιώνα (εικ. 11)²².

Το νέο στοιχείο του πολεοδομικού σχεδιασμού στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα είναι η συστηματική πλέον πρόβλεψη ενός συγκεκριμένου οικιστικού εξοπλισμού για την πόλη ή το λιμάνι της (δημόσια και δημοτικά καταστήματα, αγορές (εικ. 12), σχολεία, νοσοκομεία κλπ.) και δικτύων υποδομής²³. Στην Αθήνα θα κατασκευασθεί ένα πρώτο δίκτυο υπονόμων (1858-1890), θα γίνουν έργα ύδρευσης, θα εγκατασταθεί ο σιδηρόδρομος προς Πειραιά, Λαύριο και Κηφισιά (1869-1882) και θα εισαχθεί δημοτικός φωτισμός με φωταέριο (1857-1892) και με ηλεκτρισμό στο κέντρο της πόλης (μετά το 1902). Θα

κατασκευασθεί ακόμα μεγάλος αριθμός δημοσίων κτηρίων, με τη χρηματοδότηση κατά ένα μεγάλο μέρος των γνωστών εθνικών ευεργετών (Βουλευτήριο, Ακαδημία, Πολυτεχνείο, Σχολή Ευελπίδων, Δημαρχείο, Βιβλιοθήκη, Ζάππειο Μέγαρο, δύο θέατρα, σχολεία και νοσοκομεία, παλιά και νέα Δημοτική Αγορά)²⁴. Οι πόλεις της επαρχίας δεν υστερούν. Το παράδειγμα του Πύργου είναι χαρακτηριστικό. Δημαρχείο, Δημοτική Αγορά, δίκτυο ύδρευσης, δημοτικός φωτισμός με πετρέλαιο, δύο νεκροταφεία και δύο νέα λιμάνια υπό κατασκευήν (Κατάκωλο και Κυλλήνη) αποτελούν τον εξοπλισμό μιας πόλης των 10.000 κατοίκων, που επωφελείται από το εμπόριο της σταφίδας και των αγροτικών προϊόντων της ενδοχώρας της.

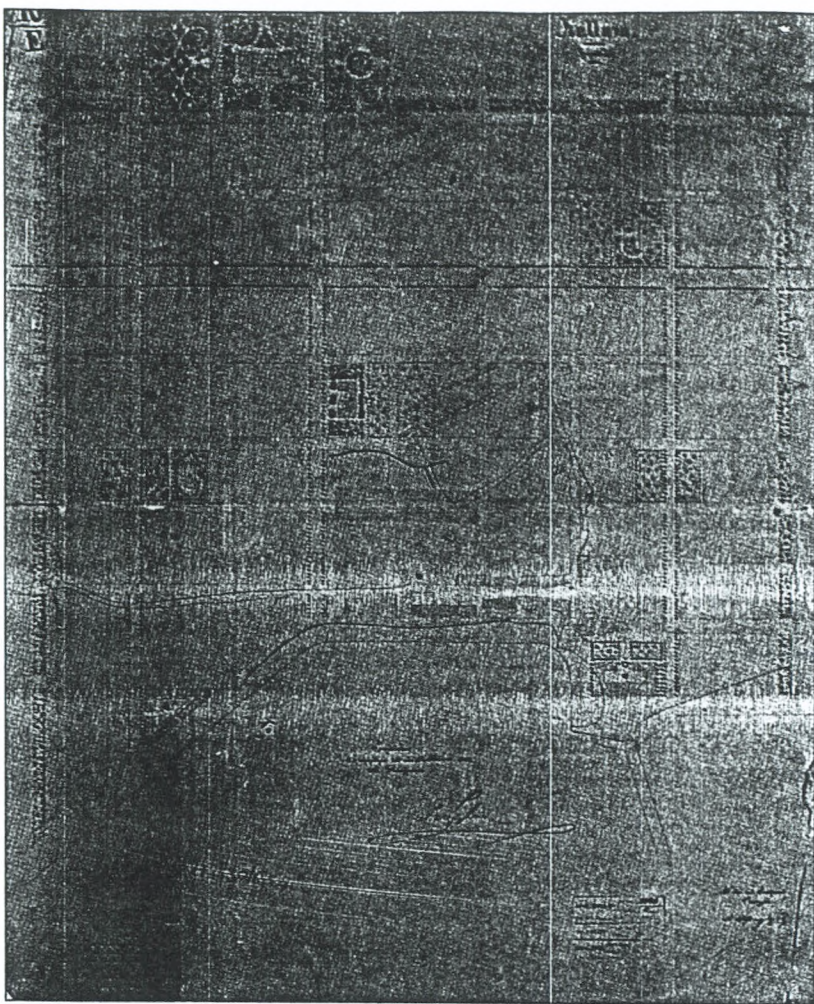
Θεσμικό πλαίσιο, διάρθρωση

και μορφολογία των πολεοδομικών σχεδίων

Το θεσμικό πλαίσιο συστηματοποιείται αυτή την περίοδο, με κύριες κατευθύνσεις την ενίσχυση της αστικοποίησης και τον έλεγχο της ανάπτυξης των πόλεων²⁵. Ο νόμος ΤΝΗ' του 1856, "Περί κατασκευής πεζοδρομίων, υπονόμων κλπ.", ορίζει γύρω από τις πόλεις ζώνη πλάτους 1.500 μ., εντός της οποίας απαγορεύεται η δόμηση. Ο νόμος ΣΚΒ' του 1867, "Περί εκτέλεσης των σχεδίων των πόλεων και κωμών του Βασιλείου", που αποτελεί το πλαίσιο εκτέλεσης των εγκεκριμένων ρυμοτομικών σχεδίων, επεκτείνει τις διατάξεις των νόμων για την Αθήνα και την Ερμούπολη της περιόδου 1836-1842 σε όλες τις πόλεις της χώρας. Ο νόμος ΡΜΘ', "Περί συνοικιών" (1866), ορίζει το πλαίσιο της εποικιστικής πολιτικής, ενθαρρύνοντας τη σύσταση νέων οικισμών με την οικονομική ενίσχυση του κράτους. Ο νόμος καθορίζει τις διαδικασίες διανομής των οικοπέδων και οικοδόμησης και διασφαλίζει τους απαραίτητους χώρους για την ανέγερση δημοτικών καταστημάτων και εκτέλεση κοινωφελών έργων²⁶.

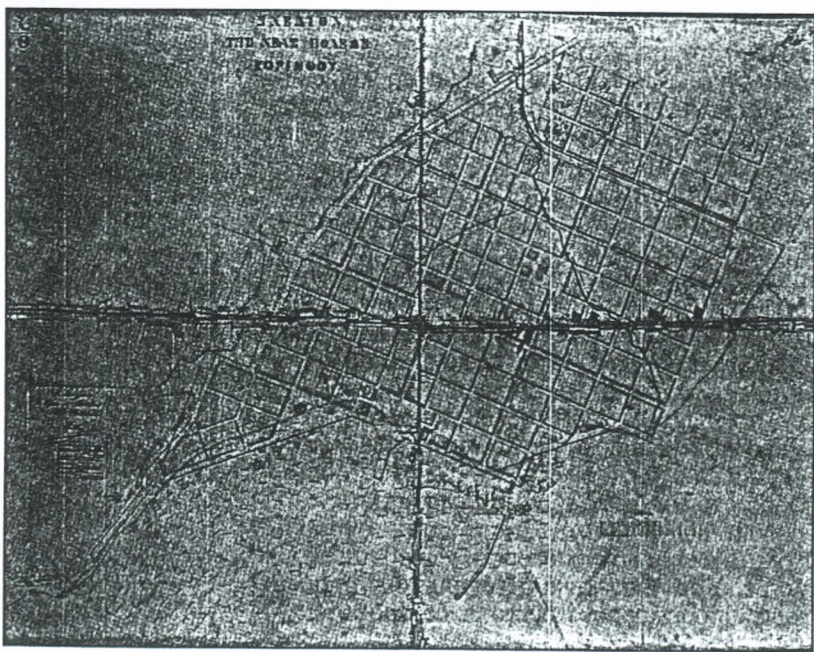
Η δεύτερη περίοδος της ελληνικής πολεοδομίας σηματοδοτείται με το σχέδιο της Νέας Κορίνθου (εικ. 13) που συντάσσεται το 1858, μετά το σεισμό που είχε καταστρέψει πριν από ένα χρόνο την παλιά πόλη. Το νέο μοντέλο που ακολουθείται βασίζεται σε ένα απλό ορθογωνικό πλέγμα, χωρίς ιδιαίτερη σήμανση κύριων αξόνων και μνημειακότητα, όπου ένα ή περισσότερα οικοδομικά τετράγωνα προορίζονται για δημόσιες πλατείες. Η διάκριση δύο κεντρικών πόλων, που προτείνει το σχέδιο, δηλαδή του λιμανιού (με τα τελωνεία και άλλα δημόσια κτήρια) και της κεντρικής πλατείας (με τα δημοτικά καταστήματα, την αγορά, την εκκλησία, τα σχολεία κλπ.), θα ακολουθηθεί από τα περισσότερα σχέδια παραθαλάσσιων οικισμών που θα γίνουν τα επόμενα χρόνια²⁷. Στα πλαίσια αυτού του μοντέλου, αλλά και σαν απόηχος των σχεδίων των πρώτων ευρωπαϊκών λουτροπόλεων, το σχέδιο για τη νέα πόλη της Κυλλήνης (1864, εικ. 14) είναι από τα πιο φιλόδοξα της εποχής, όσον αφορά στον οικιστικό εξοπλισμό που προτείνει: δημόσια και δημοτικά καταστήματα, αγορά, σχολεία, ακόμα και νοσοκομείο, χωροθετημένα όλα μέσα σε προσεκτικά σχεδιασμένους δημόσιους κήπους και συνδεδεμένα με δενδροφυτευμένες αρτηρίες.

12. Σχέδιο της Δημοτικής Αγοράς της Άνω Πόλεως Πατρών, 1870 (από Ρ. Tsakopoulos, L'urbanisme).

14. Σχέδιο Κυλλήνης, 1864
(έκδοση Αρχείου Χαρτών
Υ.Π.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε.).

13. "Σχέδιον της Νέας
Πόλεως Κορίνθου", 1858
(έκδοση Αρχείου Χαρτών
Υ.Π.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε.).

Τα σχέδια που γίνονται για τις πόλεις των νεοαποκτηθέντων εδαφών της Θεσσαλίας (εικ. 15), και της Ηπείρου μετά το 1881, χαρακτηρίζονται μορφολογικά από την απλή ορθογωνική σύνθεση οικοδομικών τετραγώνων στις νέες συνοικίες και την συνήθως περιορισμένη επέμβαση στον υπάρχοντα ιστό, κυρίως με ευθυγραμμίσεις δρόμων και πλατειών. Η απουσία εκτεταμένων καταστροφών, όπως αυτές που σημάδεψαν τις πόλεις της Πελοποννήσου μετά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας, αποτρέπει το σχεδιασμό και την εφαρμογή ριζικών επεμβάσεων στις ελληνικές και τις οθωμανικές συνοικίες, με αποτέλεσμα οι πολεοδομικοί ιστοί να διατηρήσουν το χαρακτήρα και την πολυπλοκότητά τους ως τα πρώτα τουλάχιστον μεταπολεμικά χρόνια.

Η νεοελληνική πόλη στις αρχές του 20ού αιώνα έχει αναπτύξει με δυναμισμό τα αστικά χαρακτηριστικά της και έχει μορφοποιηθεί πολεοδομικά, οικονομικά και κοινωνικά. Θα αφομοιώσει την οικιστική ανάπτυξη του μεσοπολέμου και θα διατηρήσει την αυτοτέλεια και την κλίμακά της ως την πλήρη πολεοδομική της παραμόρφωση στις πρόσφατες μεταπολεμικές δεκαετίες.

Σημειώσεις

1. Για τον μετασχηματισμό της βαλκανικής πόλης στο 19ο αιώνα, βλ. A. Yerolympos, *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920)* (University Studio Press), Θεσσαλονίκη 1996. Μια ανάλογη διαδικασία εκσυγχρονισμού θα υιοθετηθεί και στην ίδια την οθωμανική αυτοκρατορία από τα μέσα του 19ου αιώνα και ύστερα (βλ. A. Borie, P. Pinon et S. Yerasimos, *L'occidentalisation d'Istanbul au XIXe siècle* (Ecole d'Architecture de Paris, La Défense), Paris, 1989, και P. Dumont et F. Georgeon, eds, *Villes ottomanes à la fin de l'Empire* (L'Harmattan), Paris, 1992). Για μια παράλληλη αναφορά στη γαλλική στρατιωτική πολεοδομία στο Κάιρο, στο Αλγέρι και στο Μοριά, βλ. P. Tsakopoulos, "Techniques d'intervention et appropriation de l'espace traditionnel", *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée* 73-74 (*Figures de l'orientalisme en architecture*), 1996, σσ. 209-227.
2. Βλ. Γ. Τσιώμης, "Νεοκλασικισμός: Τεχνολογία του χώρου", Στο *Νεοκλασική Πόλη και Αρχιτεκτονική* (Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Α.Π.Θ., 2-4 Δεκ. 1983), Θεσσαλονίκη, σσ. 232-236, και *Athènes à soi-même étrangère: Éléments de formation et de perception du modèle néo-classique urbain en Europe et en Grèce au XIXe siècle* (Διδακτορική διατριβή), Paris, 1983 (δakt.), σσ. 610-651, 709-715.
3. Αν'ό,τι είχε δημοσιευθεί πριν, θα αναφέρουμε τα σημαντικά έργα του Κ. Μπίρη, *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν Αιώνα* (Εκδόσεις του Καθιδρύματος Πολεοδομίας και Ιστορίας των Αθηνών), Αθήναι, 1966, 1η έκδοση, και του Ι. Τραυλού, *Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών*, Αθήναι, 1960.
4. Πρόκειται για το: α. συνέδριο "Νεοκλασική Πόλη και Αρχιτεκτονική" (Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1983). β. Το Διεθνές Συμπόσιο Ιστορίας "Νεοελληνική Πόλη" (Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - βλ. *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας Νεοελληνική Πόλη: Οθωμανικές Κληρονομίες και Ελληνικό Κράτος*, 2 τόμ., Αθήνα, 1985) και την Έκθεση πολεοδομικών σχεδίων που οργανώθηκε στα πλαίσια του Συμποσίου (επιμελητές: Β. Δωροβίνη, Ι. Σωτηρίου και Π. Τσακόπουλος, - ΥΧΟΠ, Δ/ση Παραδοσιακών Οικισμών, Έκθεση Σχεδίων Ελληνικών Πόλεων 1828-1900, Αθήνα, 1984). Και γ. το Συμπόσιο Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας "Πόλις, Άστυ, Πρωτεύουσα: Από τη Νεοκλασική στη Νέα Πόλη", Αθήνα, 1985 (τα Πρακτικά δεν δημοσιεύθηκαν), που οργανώθηκε στα πλαίσια της Έκθεσης "Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση" (επιστ. υπεύθ. Γ. Τσιώμης - βλ. τον Κατάλογο της Έκθεσης: Υπουργείο Πολιτισμού, *Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση* (Αθήνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης), Αθήνα, 1985. Αναφέρεται επίσης η συλλογή άρθρων: Υπουργείο Πολιτισμού, *Αθήνα Πρωτεύουσα Πόλη* (Αθήνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης), 1985). Είχαν προηγηθεί: α. η έκδοση του Τ.Ε.Ε., *Πρώτοι Έλληνες Τεχνικοί Επιστήμονες Περιόδου Απελευθερώσεως*, Αθήνα, 1976, που παρουσίασε το υλικό μιας έκθεσης στο Ε.Ι.Ε. (1973), β. μια έκθεση του ΥΧΟΠ για το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας (επιμελητές: Α. Αγγελόπουλος και Ι. Σωτηρίου, 1983) και γ. οι δημοσιεύσεις του Σ. Λουκάτου, με σημαντικότερη την "Ανοικοδόμηση των ερειπωμένων πόλεων στην ελεύθερη Ελλάδα επί Ιωάννη Καποδίστρια", Στο Υπ. Εθν. Παιδείας και Θρησκ., Έτος Καποδίστρια: *Διακόσια Χρόνια από τη Γέννησή του* (Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Τυπογραφείο), Αθήνα, 1978, που μας εισήγαγαν ουσιαστικά στην έρευνα της ιστορίας της ελληνικής πολεοδομίας του 19ου αιώνα.

5. Εκτός από τις ανακαινώσεις που περιλαμβάνονται στα Πρακτικά συνεδρίων που αναφέρθηκαν, παραπέμπουμε επίσης στις ακόλουθες εργασίες, με χρονολογική σειρά: G.-S. Prevelakis, *Evolution et organisation spatiale de la capitale grecque, de 1830 à la veille de la 2ème Guerre Mondiale* (Διδακτορική διατριβή), Paris, 1977 (δoκτ.). I. Τραυλός και Α. Κόκκου, "Πολοδομία και αρχιτεκτονική", Στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* (Εκδοτική Αθηνών), Αθήνα, 1977, σσ. 515-528, και *Εμπούπολη: Η Δημιουργία μιας Νέας Πόλης στη Σύρο στις Αρχές του 19ου Αιώνα* (Εκδοση της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος), Αθήνα, 1980. Α.-Φ. Λαγόπουλος, συντ., *Διερεύνηση του Δικτύου Αστικών Οικισμών στην Ελλάδα* (Τ.Ε.Ε. - Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας και Έδρα Πολοδομίας Β', Π.Σ. Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη, 1976-78. Α. Αγοροπούλου-Μπιρμπιλί, "Η αστική κατοικία στην αγγλοκρατούμενη Κέρκυρα και οι επαναστατικοί όροι δομής", *Κερκυραϊκά Χρονικά* XXVI, 1982, σσ. 424-442. Y. Tsiomis, *Athènes à soi-même étrangère*, 1983. V. Dorovinis, "Capodistrias et la planification d'Argos (1828-1832)", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Suppl. VI: *Etudes argiennes*, 1980. E. Καλαφάτι, "Ναύπλιο 1822-1830: Η πολοδομία της Επανάστασης", *Ιστορικά*, Δεκ. 1984. Δ. Φιλίππιδης, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική* (Μέλισσα), Αθήνα, 1984. P. Tsakopoulos, *L'urbanisme dans le Péloponnèse au XIXe siècle: De la ville ottomane à la ville néohellénique* (Διδακτορική διατριβή, Paris X), 1986, (δoκτ.). M. Καρδομίτη-Αδάμη, "Οι πρώτοι Έλληνες μηχανικοί", *Τεχνικά Χρονικά* 4, 1988, σσ. 63-89. K. Καυκούλα, N. Παπαμίχας και B. Χατσόγλου, *Σχέδια Πόλεων στην Ελλάδα του 19ου Αιώνα*, Στο *Επιστημονική Επιτηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων*, Α.Π.Θ., τ. 1B', παράρτ. 15, Θεσσαλονίκη, 1990. A. Papageorgiou-Venetas, Athens: *The Ancient Heritage and the Historic City Scape in a Modern Metropolis* (Greek Archaeologic Society), Athens, 1994.

6. Archives du Ministère de la Guerre, Paris, Château de Vincennes: Service Historique de l'Armée de Terre (S.H.A.T.)/ Archives Historiques du Dépôt de la Guerre και Archives du Génie. Βλ. τον αναλυτικό κατάλογο των χειρόγραφων σχεδίων του Αρχείου Πολέμου, όπου και πολοδομικά σχέδια ελληνικών πόλεων της περιόδου 1828-1832 - P. Tsakopoulos, *Cartes et plans manuscrits de la Grèce et de l'empire Ottoman (XVIII-XIXe siècle)*, Dépôt de la Guerre, Château de Vincennes, Paris, 1994 (δoκτ., υπό έκδοση).

7. Χρ. Αγγριαντώνη, *Οι Απαρχές της Εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα* (Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος), Αθήνα, 1986. B. Φίλιας, "Ελληνική κοινωνία", Στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* (Εκδοτική Αθηνών), τ. 1Γ', Αθήνα 1977, σσ. 448-454. Γ. Σαρρή-Γιάννης, "Το δίκτυο των αστικών κέντρων στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα", Στο *Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Α.Π.Θ., Νεοκλασική Πόλη και Αρχιτεκτονική*, σσ. 27-38.

8. "Τα κυριότερα λιμάνια είναι πόλεις οικονομικά και δημογραφικά ακμαίες, πόλεις συσσώρευσης εμπορικού κεφαλαίου και εργατικού δυναμικού και εν τέλει υποδοχείς της βιομηχανικής δραστηριότητας" - K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια πόλεων*, σ. 78.

9. Δ. Κατηφόρης, "Ενδιαφέρον ομογενών για την ίδρυση πόλεων στην ελληνική επικράτεια επί Καποδιστρία", Στο *Νεοελληνική Πόλη*, τ. Α', σσ. 273-285. K. Λάππας, "Ο σαιναμονισμός στην Ελλάδα", Στο *Αθήνα Πρωτεύουσα Πόλη*, σσ. 95-99. K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σσ. 89-95.

10. P. Tsakopoulos, *L'urbanisme*, σσ. 116-153, 204-225. K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σσ. 57-61.

11. Για το σημαντικό ρόλο του Γραφείου στην προσπάθεια συγκρότησης του νέου ελληνικού κράτους, βλ. ιδιαίτερα Y. Tsiomis, *Athènes*, και K. Λάππας, "Ο σαιναμονισμός".

12. Στα Επτάνησα, μέτρα για την ορθολογική διαχείριση του χώρου της πόλης λαμβάνονται ήδη από τους Γάλλους δημοκρατικούς, συστηματοποιούνται όμως από τη διοίκηση του Ιονίου Κράτους. Σημαντικό στοιχείο του θεσμικού πλαισίου για την πόλη (που έχει ως πρότυπο την αγγλική πολοδομική νομοθεσία) είναι η εφαρμογή μετά το 1819 οικοδομικών κανονισμών που, μεταξύ άλλων, θέτουν ως προϋπόθεση για την ανέγερση των νέων κτιρίων την υποβολή αρχιτεκτονικών σχεδίων για την παροχή από τις αρχές άδειας οικοδομής (βλ. Α. Αγοροπούλου-Μπιρμπιλί, "Η αστική κατοικία", σσ. 424 κ.εξ.).

13. P. Tsakopoulos, *L'urbanisme*, σσ. 162-165. K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σσ. 62-66.

14. Υπάρχει μια κατ'αρχήν αποδοχή αυτών των αρχών από τους κατοίκους, πράγμα που διαφοροποιεί το ελληνικό μοντέλο από τις επεμβάσεις της γαλλικής αποικιακής πολοδομίας στις χώρες της Βόρειας Αφρικής μετά το 1830 (P. Tsakopoulos, "Techniques d'intervention").

15. Βλ. Y. Tsiomis, *Athènes*.

16. Πρόκειται για τους νόμους: ΣΣΤ' του 1852 (που προβλέπει και την υποχρεωτική συμμετοχή των κατοίκων των οικισμών στη διαδικασία της κατασκευής) και ΥΙΔ' του 1857 (που ορίζει το δίκτυο των εθνικών δρόμων), και ιδιαίτερα τους ΣΚΣΤ' (που ίδρυσε το Ταμείο Εθνικής Οδοποιίας) και ΣΞΓ' του 1867 (που αντικαθιστά αυτόν του 1852). Βλ. ειδικότερα M. Sinarellis, "Réseau routier et État grec", Στο *Νεοελληνική Πόλη*, τ. Β', σσ. 375-380, και G.-S. Prevelakis, *Evolution et organisation spatiale de la capitale grecque*.

17. K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σσ. 35-36.

18. Χρ. Αγγριαντώνη, *Οι Αρχές της Εκβιομηχάνισης*.

19. Στο διάστημα 1858-1890 "τα σταφιδοχώρια παρουσιάζουν εντυπωσιακή αύξηση πληθυσμού ... ενώ παράλληλα εμφανίζονται νέες ανάγκες χωροθέτησης των δραστηριοτήτων συγκέντρωσης και αποθήκευσης του προϊόντος πριν από τη μεταφορά του προς τα ευρωπαϊκά λιμάνια" - K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σ. 80.

20. K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σσ. 82-83.

21. Σχέδια πόλεων Έχουμε αυτήν την περίοδο και για λουτροπόλεις (Αιδηψός, Υπάτη, Κυλλήνη), καθώς και για οικισμούς που καταστράφηκαν από σεισμούς (Κόρινθος, Αίγιο, Ληξούρι κλπ.).

22. Υπουργείο Πολιτισμού, *Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση*, σσ. 98-105.

23. Διάφορα νομοθετήματα της εποχής προβλέπουν την κατασκευή κοινωφελών εγκαταστάσεων και υποδομών με τη συλλογή τοπικών φόρων και τη σχετική συνεισφορά, ακόμη και προσωπική εργασία των κατοίκων, όπως ο νόμος "Περί οδοποιίας" του 1852 και οι νόμοι για την κατασκευή προκυμαίων και λιμένων. Βλ. K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σ. 71.

24. Υπουργείο Πολιτισμού, *Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση*, σσ. 105-134.

25. K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σσ. 68-76.

26. Ο νόμος εφαρμόστηκε τελικά μόνο σε μερικούς οικισμούς, χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα και απαιτήσεις. K. Καυκούλα κ.ά., *Σχέδια Πόλεων*, σσ. 68-76.

27. P. Tsakopoulos, *L'urbanisme*, σσ. 330-349.

Greek City and Neoclassicism: The Greek Urban Planning in the 19th Century

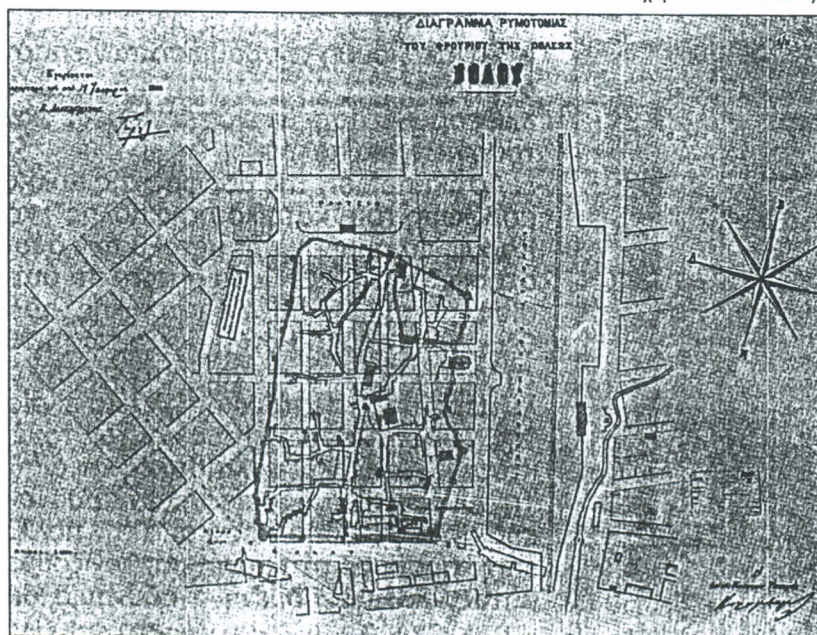
P. Tsakopoulos

After 1830, the network of the urban centres of the new Greek state is remodelled due to the redistribution of financial activities and the need to create an effective political and economic mechanism. Two main phases in the history of the nineteenth-century Greek town can be distinguished: the first coincides with the years of the Kapodistrias' administration (1828-1832), the Regency and King Otto's reign (until 1843), the second is from 1856 to 1912.

The town-planning policy, which Kapodistrias and the Regency intended to apply follows the functionalist approach of European Neoclassicism. This town-planning concept serves as a vehicle for a break with the past, on the ideological, institutional and morphological levels, and is realized in the major towns of the urban network inherited from the Ottoman period and in the new capital in particular.

After 1856 the brunt of urban planning is focused on a series of both small and major towns with developmental potential, such as the centres of current accumulation and exportation on the north and west coasts of the Peloponnese. At the same time the institutional framework is regularized and important public works are constructed (national road and railway networks, the Corinth Canal). The new town-planning with its simple orthogonal composition is characterised by the systematic provision of public amenities for the town and its harbour. It can be more closely related to the proposals for the cities of the new nation states of the Balkans than with those of Europe, since there the industrial city has already posed altogether different problems to be solved.

15. "Διάγραμμα ρυμοτομίας του Φρουρίου της πόλεως Βόλου", 1888 (αρχείο χαρτών Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.).

Βιβλιογραφία

ΤΡΙΠΟΛΗ

Henri Belle, Ταξίδι στην Ελλάδα, 1861-1874, ειδ. Ιστορίας.
Γενορά της Τρίπολης

94. Δημητσάνα. Μεταξύ σημερινής αγοράς και «Πλάτσας». Κυριαρχεί το πενταώροφο σπίτι «Ξενιού» (1850-1851), διώροφο εμπρός. (Βλ. Λεπτομέρεια μπαλκονιού εικ. 73).

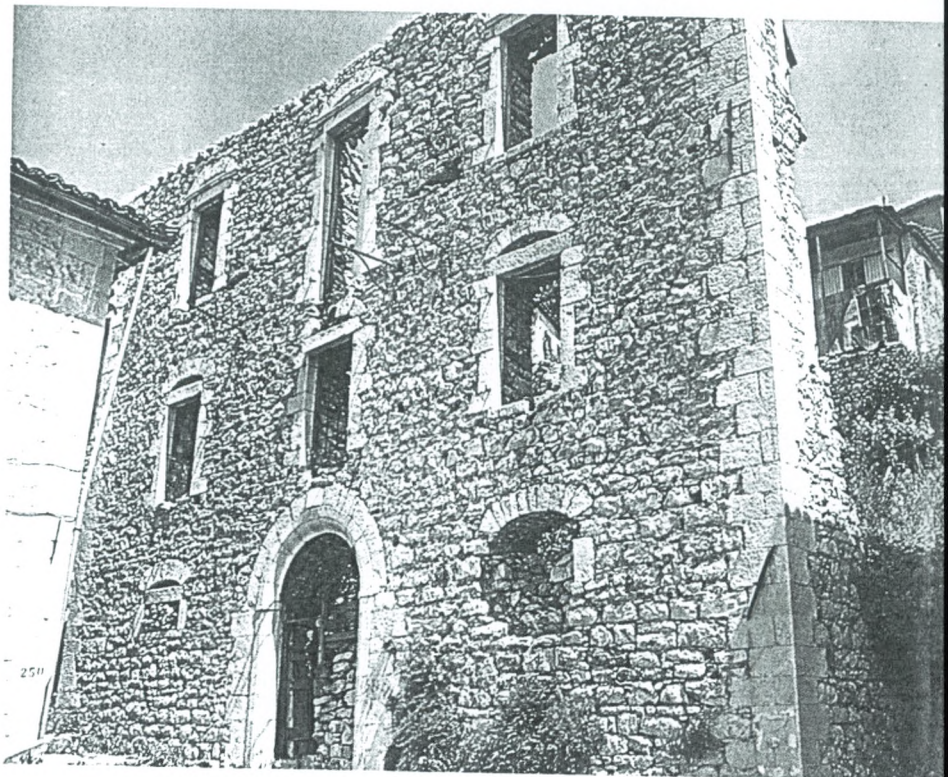
95. Σέρβου. Σπίτι μέσων 19ου αιώνα. Παρά την ηλικία του, η καλή επεξεργασία και η ζωηράδα της πέτρας, μαζί με τα διάφορα χρώματά της, δίνουν την εντύπωση μιάς φρέσκιας κατασκευής.

96. Δημητσάνα, «Κάστρο». Συνοικία Ἀγ. Χαραλάμπους. Πρόσοψη έρειπωμένου τριώροφου σπιτιού με θύρωμα «κλασικής» λιθοξοϊκής τέχνης, προφανώς Ἡπειρωτῶν μαστόρων περιοχῆς Κόνιτσας. Πρβλ. παρόμοιο, τοῦ 1850, σπιτιοῦ «Ξενιού» (εἰκ. 61), μόνο πού ἐκεῖ χαρακτηρίζεται ἡ γένεση τοῦ τόξου.

πενταώροφο (εἰκ. 94), ὅπως καί ἤθελαν προφανῶς νά δείχνεται σ' αὐτόν πῃ ἔμπαινε στή Δημητσάνα ἀπό τή βορεινὴ πρόσβασή της (ἀπό Βυτίνα, καί Πάτα με τήν ὁποία εἶχε ἐμπορικές σχέσεις ὁ πλούσιος ἰδιοκτήτης).

Στόν ἴδιον οἰκισμό, δυτικά τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπους, σώζεται ἡ πρόσοψη ἑνός μεγάλου τριώροφου (εἰκ. 96). Ἡ τοξωτή του πόρτα ἀπό καλολαξεμένους λίθους καί θολίτες ἐνιαίας διατομῆς (καί κάποια ὑποτυπώδη ἐπίκρανα) χαρακτηρίζεται ἀπό ἓνα εὐρύ κοιλόκυρτο κυμάτιο. Τό θύρωμα αὐτό καί τὰ ὅμοια στό σπ

Διονυσόπουλου (1875) καί Ἀντωνόπουλου (1878) πρέπει νά εἶναι σύγχρονα. Μαζί με τό θύρωμα οἰκίας «Ξενιού»¹¹³ (1850, εἰκ. 61) εἶναι σπάνια δείγματα τοῦ εἶδους (καί μόνο στή Δημητσάνα ἀπ' ὅτι ξέρω), ἔργα μαστόρων ἢ τοῦ ἴδιου συνεργείου ἢ κοινῆς οἰκοδομικῆς παράδοσης ἀπό τήν περιοχή Κόνιτσας¹¹⁴.

ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Τελειώνοντας τήν παραδοσιακή ἀρχιτεκτονική τῆς κατοικίας ἀναφερόμαστε στή συνάντησή της με τόν Κλασικισμό. Μιάς ιδιόμορφης ἔκφρασής του ἔγινε κέντρο ἡ νεοκλασική Τρίπολις, πού διαδέχτηκε τήν Τριπολιτσά τῆς παράδοσης Ἀκριβῶς ἐδῶ στοιχεῖα τῆς τελευταίας ἐμπλουτίζουν τό νέο ρυθμό (ἢ καλύτερα ἀντίστροφα): τέτοια γνωρίσματα στά τριπολίτικα σπιτία εἶναι οἱ καμαρωτές ἐξώθυρες, τά τοξωτά κουφώματα γενικά τοῦ ἰσογείου¹¹⁵, ἡ ἀσυμμετρία, ὅπως ἐμφανίζονται χαρακτηριστικά στό σπίτι Πετούνη τοῦ 1831 τῆς ὁδοῦ Παλλαντίου 24 (εἰκ. 97, ἀριστερά) καί στό σπίτι Εὐστρατίου Κυδωνιάτη (ἀργότερα Εὐστρατίου καί Καρώνη) (εἰκ. 101), πού πρέπει νά χρονολογηθεῖ στή δεκαετία 1830-1840¹¹⁶, ἀλλά καί μεταγενέστερα σπιτία, ὅπως τῆς ὁδοῦ Ταξιάρχων 58, τῆς ὁδοῦ Μεταμορφώσεως 26 καί 28 (εἰκ. 98 δεξιά), τό ἀσύμμετρο τῆς ὁδοῦ Ὑψοῦντος, «9» τῆς ὁδοῦ Παλλαντίου 22 (εἰκ. 97) τό συμμετρικό Σκαγιαννέικο ἀρχοντικό τῆς ὁδοῦ Γορτυνίας 70¹¹⁷ (εἰκ. 103). Πρέπει νά ὑπολογίσουμε καί τή δυνατότητα νά ὑπάρχουν περιπτώσεις, πού στό παραδοσιακότερο ἰσόγειο νά προστέθηκε κλασικιστικό «πανωσήκωμα», ὅπως δείχνει μιά τέτοια περίπτωση νά παρουσιάζεται

113. Πρβλ. Ι. Μπενεχούτσου, *op. cit.*, 188, εἰκ. 51: βλ. τό κυμάτιο.

114. Ὅμοια θύρωμα συνάντησα στήν ἐκκλησία Ἀγίου Νικολάου (1892-93) τῆς Κόνιτσας. Παρουσία μαστόρων ἀπό τήν Πυρσόγιαννη Κόνιτσα ἐπιβεβαιώνεται ἐπιγραφικά στά 1888 στό καμπαριό Ἀγίου Χαραλάμπους Δημητσάνας (Α. Πετρονῶτης, «Τό πυρσόγιαννίτικο καμπαριό τ' Ἀγιο-Χαραλάμψη Δημητσάνας, 1888», *Ἀρμολόγ.* 8-9(1980), 57-66.

115. Ν. Μουτσόπουλος, κ. ἄ., *Τό ρυθμιστικό σχέδιο Τριπόλεως*, 146-157. Βλ. ἐδῶ καί εἰκ. 99, 100, 102, (104).

116. Γλ. Μαρκόπουλος, *op. cit.*, 68-78, σχ. 13-14: πού χρονολογεῖ ἴσως στά 1810(!).

117. Τό σπίτι πού γεννήθηκε στά 1896 ὁ ποιητής Κώστας Καρυωτάκης (†1928) παρακείμενη εἰκόνα 109 ἀπό τή ΜΕΕ, τόμ. ΙΓ' (1930), 924 στ. γ'.

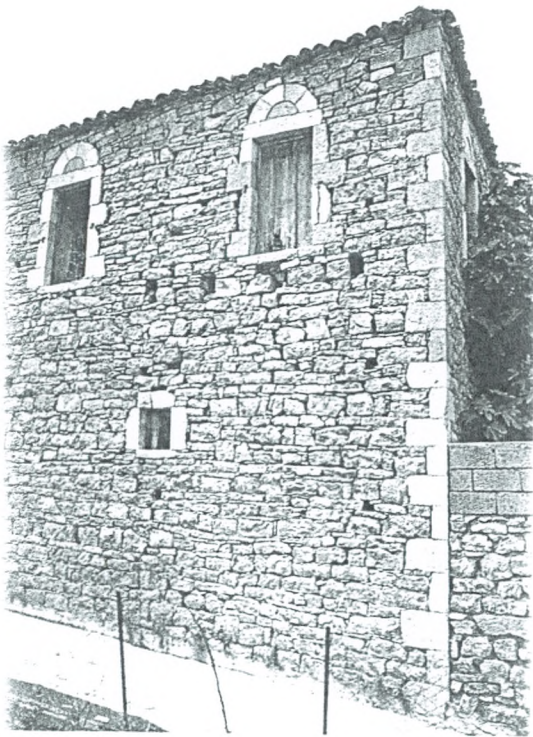
ΑΡΚΑΔΙΑ

ΑΡΓΥΡΗΣ ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, αρχιτέκτονας, αρχαιολόγος

Εκδοτικός οίκος « ΜΕΛΙΣΣΑ »

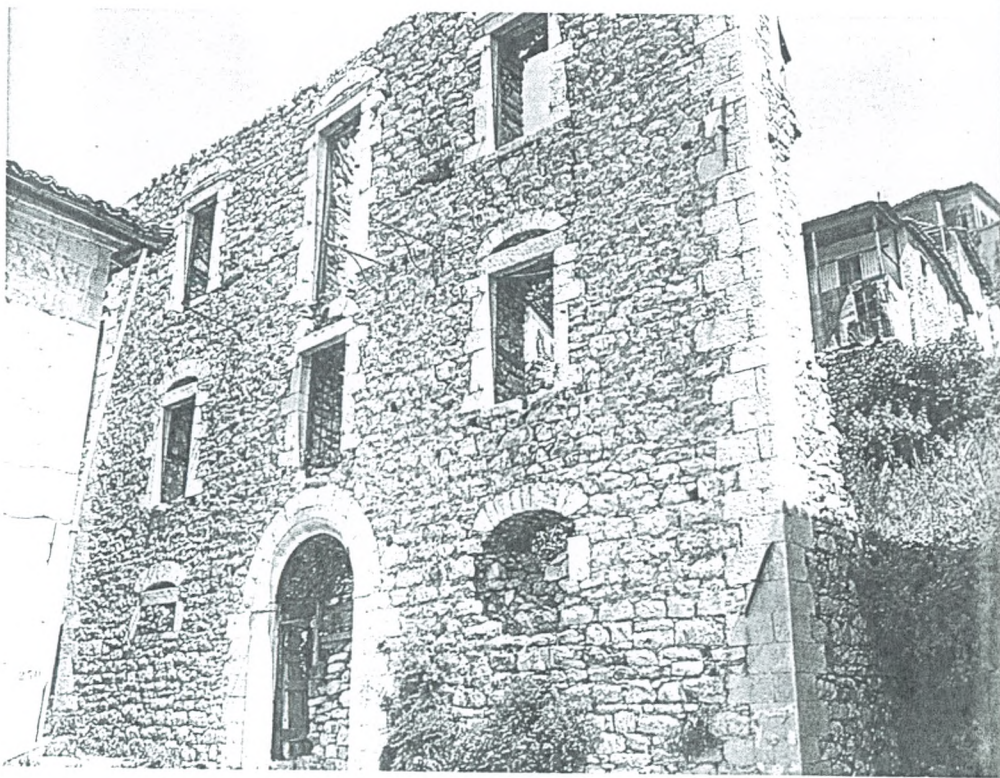
94. Δημητσάνα. Μεταξύ σημερινής αγοράς και «Πλάσας». Κυριαρχεί το πενταώροφο σπίτι «Ξενιού» (1850-1851), διώροφο εμπρός. (Βλ. λεπτομέρεια μπαλκονιού εικ. 73).

95. Σέρβου. Σπίτι μέσων 19ου αιώνα. Παρά την ηλικία του, η καλή επεξεργασία και η ζωηράδα της πέτρας, μαζί με τα διαφορά χρώματά της, δίνουν την εντύπωση μιᾶς φρέσκιας κατασκευής.

πενταώροφο (εικ. 94), όπως και ήθελαν προφανώς να δείχνεται σ' αυτόν που έμπαινε στη Δημητσάνα από τη βορεινή πρόσβασή της (από Βυτίνα, καί Πάτρα με την οποία είχε εμπορικές σχέσεις ο πλούσιος ιδιοκτήτης).

Στόν ἴδιον οἰκισμό, δυτικά τοῦ Ἱερίου Χαλαλάμπους, σώζεται ἡ πρόσοψη ἑνὸς μεγάλου τριώροφου (εἰκ. 96). Ἡ τοξωτή του πόρτα ἀπὸ καλολαξεμένους λίθους καὶ θολίτες ἐνιαίας διατομῆς (καὶ κάποια ὑποτυπώδη ἐπίκρανα) χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα εὐρύ κοιλόκυρτο κυμάτιο. Τὸ θύρωμα αὐτὸ καὶ τὰ ὅμοια στὸ σπίτι

96. Δημητσάνα. Κάστρο. Συνοικία Ἱε. Χαλαλάμπους. Πρόσοψη ἐρειπωμένου τριώροφου σπιτιοῦ με θύρωμα κλασσικῆς λιθοξοικῆς τέχνης, προφανῶς Ἱεπειρωτῶν μαστόρων περιοχῆς Κόνιτσας. Πρβλ. παρομοιο, τοῦ 1850, σπιτιοῦ «Ξενιού» (εἰκ. 61), μονο πού ἐκεῖ χαρακτηρίζεται ἡ γένεση τοῦ τοξοῦ.

Διονυσόπουλου (1875) καὶ Ἀντωνόπουλου (1878) πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονα. Μαζί με τὸ θύρωμα οἰκίας «Ξενιού»¹¹³ (1850, εἰκ. 61) εἶναι σπάνια δείγματα τοῦ εἶδους (καὶ μόνο στὴ Δημητσάνα ἀπ' ὅτι ξέρω), ἔργα μαστόρων ἢ τοῦ ἴδιου συνεργείου ἢ κοινῆς οἰκοδομικῆς παράδοσης ἀπὸ τὴν περιοχή Κόνιτσας¹¹⁴.

ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Τελειώνοντας τὴν παραδοσιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς κατοικίας ἀναφερόμαστε στὴ συνάντησή της με τὸν Κλασικισμό. Μιᾶς ιδιόμορφης ἔκφρασής του ἔγινε κέντρο ἡ νεοκλασικὴ Τρίπολις, πού διαδέχτηκε τὴν Τριπολιτσά τῆς παράδοσης. Ἀκριβῶς ἐδῶ στοιχεῖα τῆς τελευταίας ἐμπλουτίζουν τὸ νέο ρυθμὸ (ἢ καλύτερα, ἀντίστροφα): τέτοια γνωρίσματα στὰ τριπολίτικα σπίτια εἶναι οἱ καμαρωτές ἐξώθυρες, τὰ τοξωτὰ κουφώματα γενικά τοῦ ἰσογείου¹¹⁵, ἡ ἀσύμμετρία, ὅπως ἐμφανίζονται χαρακτηριστικά στὸ σπίτι Πετούνη τοῦ 1831 τῆς ὁδοῦ Παλλαντίου 24 (εἰκ. 97, ἀριστερά) καὶ στὸ σπίτι Εὐστρατίου Κυδωνιάτη (ἀργότερα Εὐστρατίου, καὶ Καρώνη) (εἰκ. 101), πού πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὴ δεκαετία 1830-1840¹¹⁶, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα σπίτια, ὅπως τῆς ὁδοῦ Ταξιαρχῶν 58, τῆς ὁδοῦ Μεταμορφώσεως 26 καὶ 28 (εἰκ. 98 δεξιά), τὸ ἀσύμμετρο τῆς ὁδοῦ Ὑψοῦντος, «9», τῆς ὁδοῦ Παλλαντίου 22 (εἰκ. 97) τὸ συμμετρικὸ Σκαγιαννέικο ἀρχοντικό τῆς ὁδοῦ Γορτυνίας 70¹¹⁷ (εἰκ. 103). Πρέπει νὰ ὑπολογίσουμε καὶ τὴ δυνατότητα νὰ ὑπάρχουν περιπτώσεις, πού στὸ παραδοσιακότερο ἰσόγειο νὰ προστέθηκε κλασικιστικὸ «πανωσήκωμα», ὅπως δείχνει μιὰ τέτοια περίπτωση νὰ παρουσιάζεται

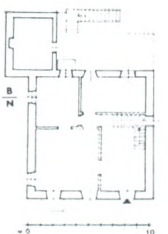
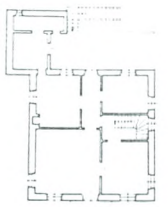
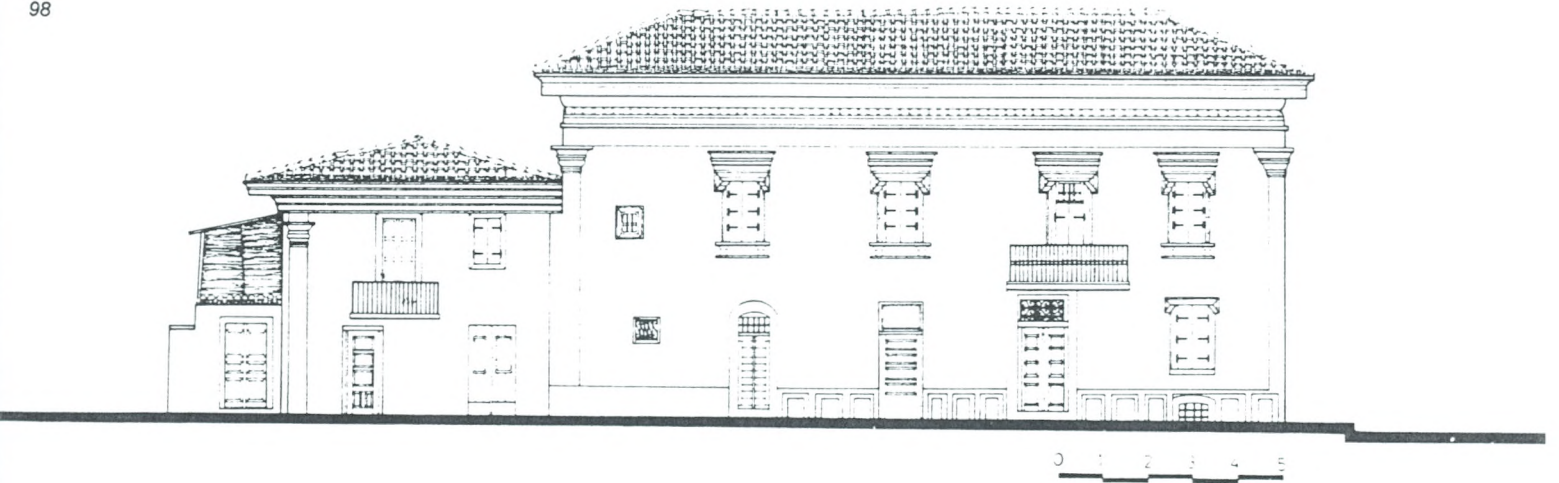
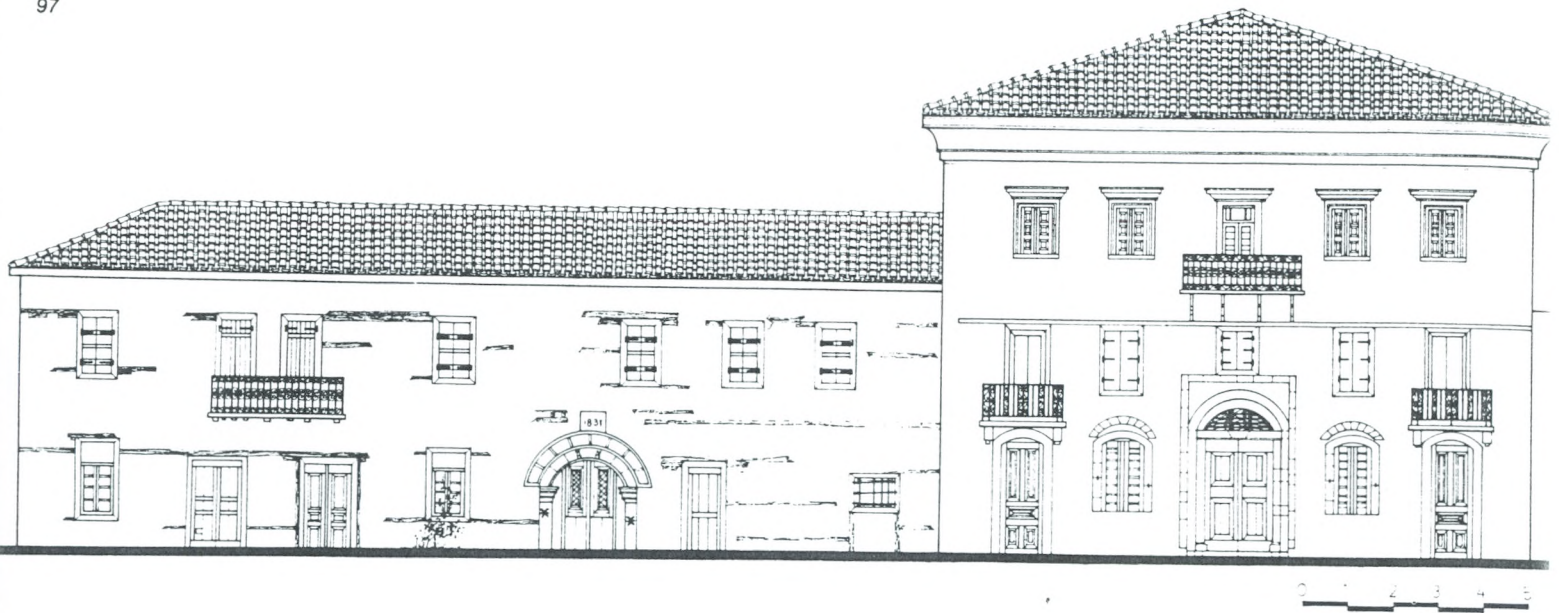
113. Πρβλ. Ι. Μπενεχούτσου, *op. cit.*, 188, εἰκ. 51. βλ. τὸ κυμάτιο.

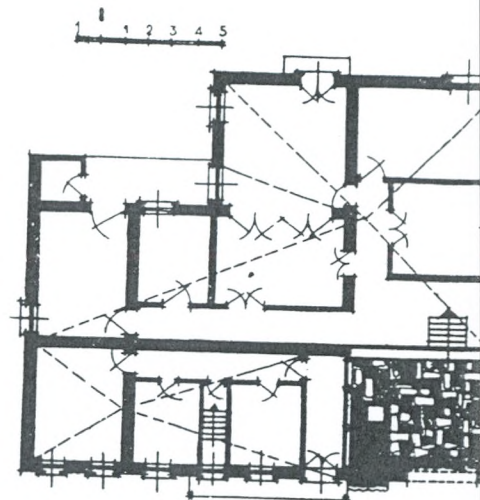
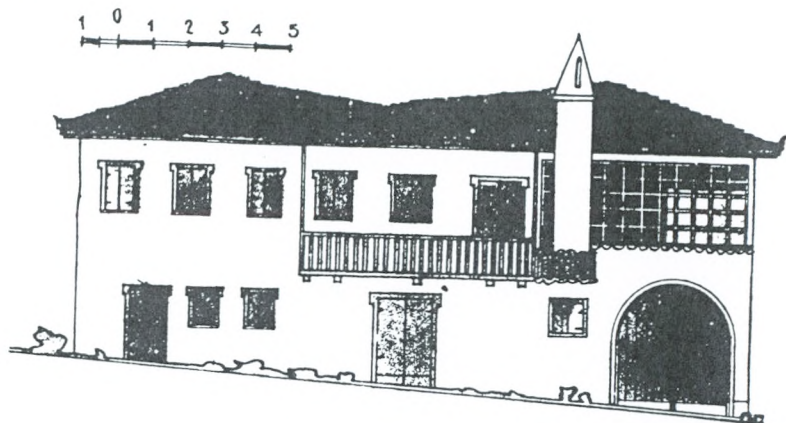
114. Ὅμοια θύρωμα συνάντησα στὴν ἐκκλησίᾳ Ἱε. Νικολάου (1892-93) τῆς Κόνιτσας. Παρουσία μαστόρων ἀπὸ τὴν Πυρσόγιαννη Κόνιτσα ἐπιβεβαιώνεται ἐπιγραφικά στὰ 1888 στὸ καμπαναριὸ Ἱε. Χαλαλάμπους Δημητσάνας (Α. Πετρονιώτης, «Τὸ πυρσόγιαννίτικο καμπαναριὸ τ' Ἱε. Χαλαλάμης Δημητσάνας, 1888», *Ἀρμολόγ.* 8-9(1980), 57-66.

115. Ν. Μουτσόπουλος, κ. ἄ., *Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο Τριπόλεως*, 146-157. Βλ. ἐδῶ καὶ εἰκ. 99, 100, 102, (104).

116. Γλ. Μαρκόπουλος, *op. cit.*, 68-78, σχ. 13-14: πού χρονολογεῖ ἴσως στὰ 1810(!).

117. Τὸ σπίτι πού γεννήθηκε στὰ 1896 ὁ ποιητὴς Κώστας Καρυωτάκης (†1928): παρακείμενη εἰκόνα 109 ἀπὸ τὴ ΜΕΕ, τόμ. ΙΓ' (1930), 924 στ. γ'.

97. Τρίπολη. 'Οδός (Ἑρῶν Πολυτεχνείου, πρὶν Ι. Μεταξᾶ, ἀρχικά) Παλλαντίου. Ἄριθ. 24 (ἀριστερά): πρόσοψη σπιτιοῦ Πετούνη (βλ. πορτοσιά του, εἰκ. 63), ἀπὸ τὰ πλαιότερα τῆς πόλης, ἀφοῦ ἡ ἀνοικοδόμησή της ἄρχισε μὲ ἀργό ρυθμὸ τὸ 1828. Ἄριθ. 22: παράδειγμα τοῦ τοπικοῦ κλασικισμοῦ τοῦ μέσου (;) 19ου αἰῶνα. Κατεδαφισμένον.

98. Τρίπολη (παλαιά) ὁδὸς Ναυπλίου ἢ Μεταμορφώσεως (τώρα Ἑλευθ. Βενιζέλου) Ἄριθ. 26 (δεξιὰ) καὶ 28: πρῶιμα δείγματα νεοκλασικισμοῦ. Κατεδαφισμένα (;).

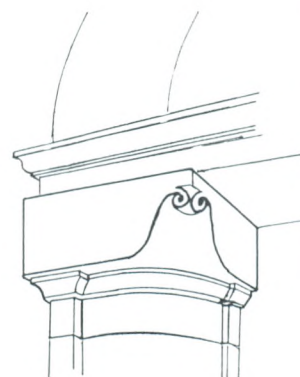
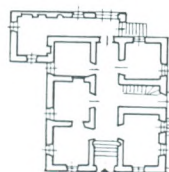
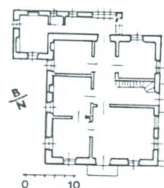
99. Τρίπολη. Κεντρικὴ πλατεία καὶ ὁδός (Βασ. Παύλου, ἀρχικά) Γορτυνίας 1. Οἰκία Μαλλιάρου, 1861. Συνδυασμὸς κλασικισμοῦ μὲ τίς τοξωτὲς στοᾶς γύρω ἀπὸ τὴν πλατεία, πού θεσμοθετήθηκαν λίγο πρὶν τὸ 1860.

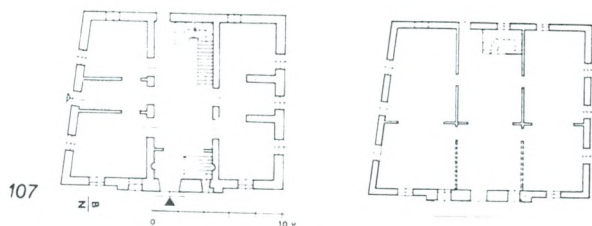
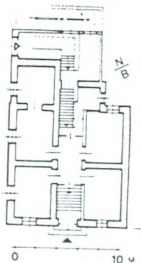
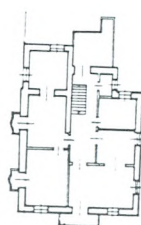
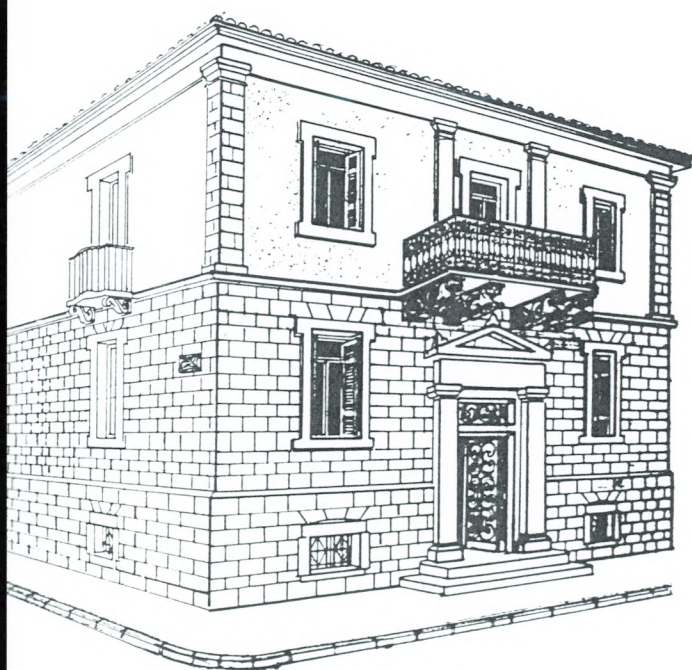
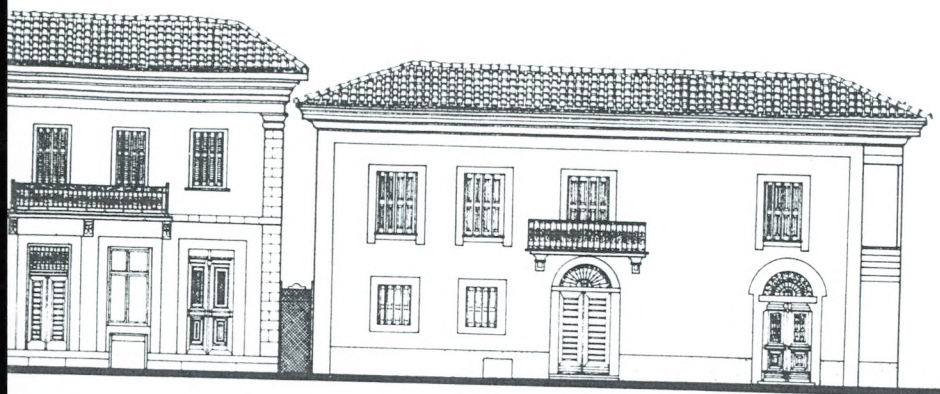
100. Τρίπολη. 'Οδὸς Ναυπλίου (βλ. εἰκ. 98) Ἄριθ. 25. Πρὶν οἰκία Μαλλίρη, τέλους 19ου αἰῶνα. Τυπικὸ δείγμα τριπολίτικου νεοκλασικισμοῦ μὲ τοξωτὰ ἀνοίγματα στὸ ἴσον γειο, κλασικιστικὰ στὸν ὄροφον.

101. Τρίπολη. Σπίτι Εὐστρατίου Κυδωνιάτη στοῦ «Ντερβίση τὸ πηγάδι», ὁδὸς Τρικώρων. 'Οψη: ἀποτέλεσμα μᾶλλον δυὸ οἰκοδομικῶν φάσεων στὰ 1830-1840 (πηγή: Γ. Μαρκόπουλος, Ἡ Λαϊκὴ μας Ἀρχιτεκτονικὴ, τόμ. Α', 1945, σ. 72, σχ. 13, παρὰ στὴν 1810 κατὰ τὸ συγγραφέα σ. 70).

102. Τρίπολη. 'Οδὸς Καλαμάτας 8. Συνδυασμὸς ἰσόγειου μαγαζιοῦ μὲ τοξωτὰ κουφώματα καὶ ὀρόφου μὲ πλούσια κλασικιστικὰ ἀνοίγματα. Τέλος (;) 19ου αἰῶνα.

103. Τρίπολη. 'Οδός (παλαιὰ Γορτυνίας 70, τώρα) Ἑρυθροῦ Σταυροῦ 28. Σκαγιαννέικο σπίτι, ὅπου γεννήθηκε ὁ ποιητὴς Κώστας Καρυωτάκης, 30/10/1896.

107

104. Τρίπολη. 'Οδός 'Αγίου Δημητρίου 15 (ἀριστερά) και 17. Νεοκλασικά σπίτια, ιδιαίτερα τὸ δεξιὰ χαρακτηριστικό γιὰ τὴν πόλη.

105. Τρίπολη. 'Οδός (Βασ. Παύλου, πρίν) Γορτυνίας 29 και Φωτάκου. 'Η Παλιά Νομαρχία, τώρα ιδιοκτησία 'Ιωάν. Ζαχαρόπουλου (ὁ Ο.Α.Ε.Δ. στὸ ισόγειο). Πλούσιο δείγμα «κλασικοῦ» νεοκλασικοῦ.

106. Τρίπολη. 'Οδός Παλλαντίου (βλ. εἰκ. 97) ἀριθ. 19. Κτίσμα Ζωίτας Μανέτα (:). Νεοκλασικό με ἀέτωμα και ἐσωτερικά τοξωτές φέρουσες κατασκευές. Χτίστηκε στὴ δεκαετία 1870-80 (: ἀπὸ 'Ιταλοὺς τεχνίτες (:). ('Ανασχεδίαση βάσει φωτογραφίας τοῦ 1978).

107. Τρίπολη. 'Οδός ('Εθνικῆς 'Αντίστασης, πρίν Βασ. Κωνσταντίνου ΙΒ', ἀρχικά) Καλαβρύτων και Δαρειώτη. Τὸ Δημαρχεῖο (ἀρχικά οἰκία Δαρειώτη). Νεοκλασικό με ἀέτωμα, και ἀναντιστοιχία κάτοψης πρὸς πρόσοψη, καθὼς στὸ ισόγειο ἕνας τοῖχος ἀντιστοιχεῖ σὲ παράθυρο (!). Κτίσμα τέλους 19ου αἰώνα. ('Ανασχεδίαση με βάση φωτογραφία Π.Η. Τσακόπουλου).

108. Τρίπολη. Πλατεία ('Εθνάρχου Μακαρίου, ἀρχικά) 'Ανεξαρτησίας 10 και ('Ερυθροῦ Σταυροῦ, ἀρχικά) Γορτυνίας. 'Η 'Ιερατική Σχολή. Νεοκλασική σύνθεση με ἀέτωμα τοῦ 'Α/Λ/Η' (1908).

109. 'Ο ποιητής Κώστας Καρυωτάκης, πού γεννήθηκε 30/10/1896 στὸ Σκαγιαννέικο σπίτι στὴν Τρίπολη (βλ. εἰκ. 103). (Πηγή: Μεγάλη 'Ελληνική 'Εγκυκλοπαίδεια).

110. Τρίπολη. 'Οδός (Γεωργίου Α', πρίν) Ναυπλίου. 'Ισόγεια νεοκλασικά καταστήματα: κυριαρχοῦν τὰ μεγάλα, ἐλαφρά, ξύλινα ἀνοίγματα (ἀπὸ ζωγραφικό πίνακα τοῦ Μιχάλη Γεωργά, 1981).

108

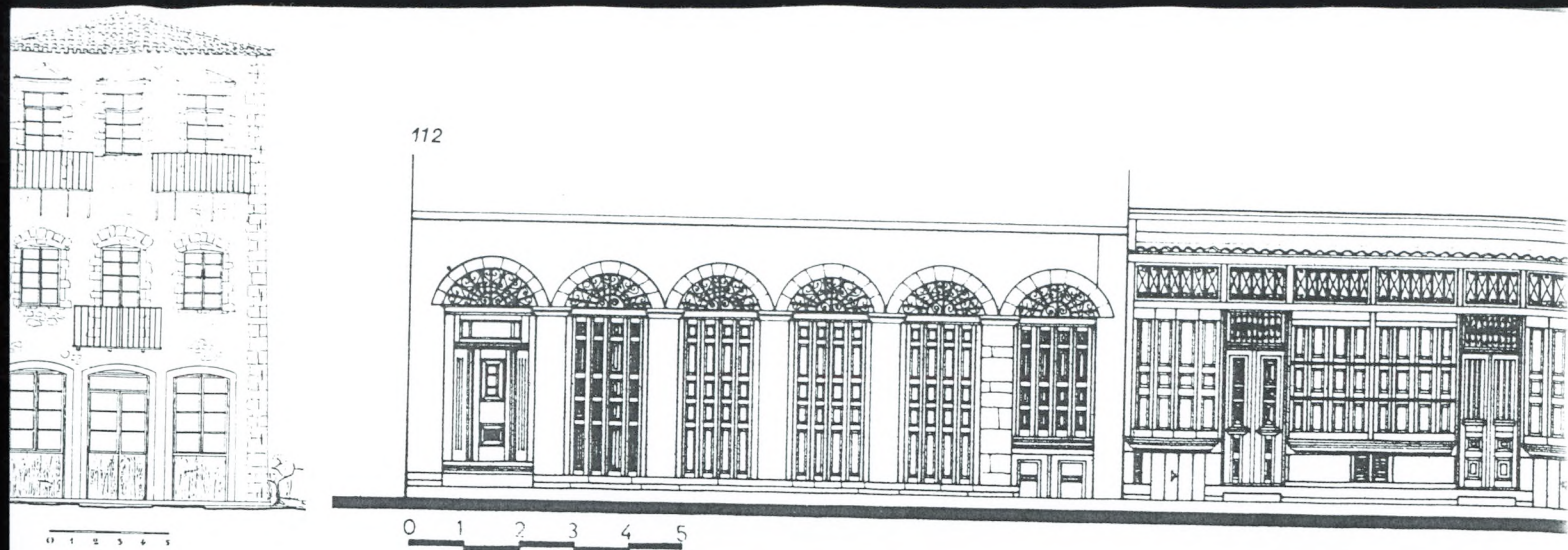

118. Α. Πετρονιώτης. Οικισμοί καί ἀρχιτ. μνημ. Γορτυνίας, 76, § 115 καί 117

στό παλιό σπίτι στην οδό Μεταμορφώσεως 26 (είκ. 98): τέτοιες προσθήκες όμως σέ ύψος είναι γνωστές καί μορφολογικά κάποτε, στή διαφοροποίηση τῶν ὀρόφων, χαρακτηριστικές (είκ. 123). Ἀλλά τελικά ὁ συνδυασμός παραδοσιακῶν στοιχείων στό ισόγειο καί νεοκλασικῶν στὸν ὀροφο σπιτιῶν τῆς Τρίπολης δὴ οὐργήσε συρμό. Στὴν Τρίπολη δέ λείψανε καί τὰ «κλασσικά» νεοκλασσικά, ὅπως γωνιαῖο τῆς οδοῦ Γορτυνίας (ἀργότερα Βασ. Παύλου) 29 (ἡ Παλιά Νομαρχία) λαξευτή, ισόδομη, λίθινη ἐπένδυση στό ισόγειο (είκ. 105), τὸ σπίτι τῆς οδοῦ Γορτυνίου 1 κ.ἄ. (είκ. 106-108). Νεοκλασσικά χτίστηκαν καί μαγαζιά, ὅπως αὐτὰ τῆς οδοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης 3-5 καί 7 (είκ. 112) καί τῆς οδοῦ Παλλαντίου 10. Ἡ λιτότητα ἀπλῶν λύσεων, ἐκφράζει ὁ πίνακας τοῦ Μιχάλη Γεωργᾶ, ἀπὸ μαγαζιὰ στὴν Τρίπολη (τῆς οδοῦ Γεωργίου Α' εἰκ. 110).

Ὁ κλασικισμός ἄργησε πολὺ νὰ βρεῖ κάποια ἀπήχηση στὸν ἀγροτικό, ἰδίως στὰ τὸν ὀρεινὸ χῶρο: οἱ μᾶλλον σπάνιοι νεοκλασσικοὶ ἀπόηχοι ἀνιχνεύονται στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα¹¹⁸. Εἶχε προωθηθεῖ γύρω στὰ μισὰ τοῦ αἰῶνα ὡς ἀρχιτεκτονικὴ

111. Στερνίτσα. Πλατεία 'Αγιώργη. Σπίτι Γιαννάκου «Κολοπανᾶ» (Οἰκονομόπουλου), 1887. "Οψη. Μιά γέυση νεοκλασικισμοῦ δίνουν τὰ ἀετώματα παραθύρων γ' ὀρόφου (πηγή: Μπενεχοῦτσου, *op. cit.*).

112. Τρίπολη. 'Ενορία 'Αγ. Βασιλείου (ΒΑ ναοῦ). 'Οδός Χρυσοστόμου Σμύρνης 3-5 (ἀριστερά) καὶ 7. Νεοκλασικά καταστήματα δύο τυπικῶν κατηγοριῶν: σχέτα ἰσόγεια κατὰ κανόνα μέ ἐλαφριά ξύλινη κατασκευή ὀρθογώνιων ἀνοιγμάτων (ὡς ὁ ἀριθ. 7, βλ. καὶ εἰκ. 110), καὶ ἰσόγεια φέροντα ὀροφο ἢ ὀροφους μέ «ἐν σειρᾷ» λίθινα τόξα.

113. 'Αλέα (πρὶν Πιαλῇ) Τεγέας. Νεοκλασικὸ πάνω σέ τοξωτὴ στοά, χτισμένο τό 1888 ἐξαρχῆς γιὰ ξενοδοχεῖο Μ. Γιαννιᾶ.

114. Δημητσάνα. Τυπικὸ νεοκλασικὸ καφενεῖο.

115. Κάτου Δραγουμάνου. Σπίτι οἰκογένειας Γιάννη Μιχαήλ, 1904 (παράθυρο μέ ἀέτωμα). Στὸ ἴδιο σπίτι ἡ στέγη εἰκ. 53.

116. Λεβίδι, ἀνατολικά τῆς Πλατείας. Σπίτι Ζῆ, 1885. Μεγάλες φέρουσες τοξωτές κατασκευές στὸ ἰσόγειο, νεοκλασικὲς ἐξωστόθυρες στὸν ὀροφο.

117. Μελισσόπετρα (τὰ Τρεσταινά). Νεοκλασικὴ εἰσοδος ἀνωγκάτωγου τέλους (:) 19ου αἰῶνα (:).

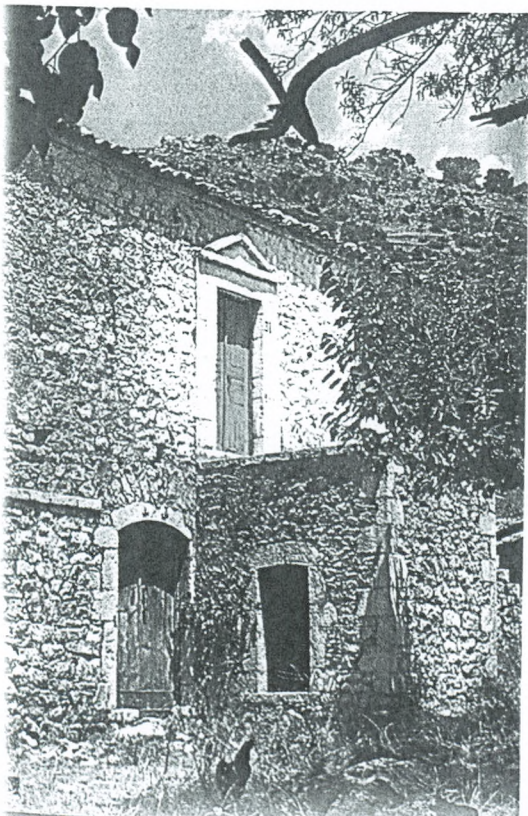
118. Παλαιὰ 'Επισκοπὴ Τεγέας. "Αλσος Τεγεατικοῦ Συνδέσμου. Παλαιὰ Γεωργικὴ Σχολή. Νεοκλασικὸ τέλους (:) 19ου αἰῶνα. Στὶς κόγχες ἀντὶ ἀγαλμάτων ζωγραφιές θεαινῶν καὶ τοῦ Κολοκοτρῶνη. Κατεδαφισμένο.

119. (Ἄνώνυμος), περιοδικό ἹΑρχιμήδης, ἔτος Ζ', 2 (1906).

120. Α. Πετρονῶτης, *op. cit.*, 76, § 117, εἰκ. 36.

121. Ι. Μπενεχοῦτσου, *op. cit.*, 192, εἰκ. 59. Α. Πετρονῶτης, *op. cit.*, 76 § 115, εἰκ. 33 (= εἰκ. 59 Μπενεχοῦτσου).

νική ἀρχικά δημόσιων κτηρίων σέ λίγα μεγάλα κεφαλοχώρια (πού διαθέτανε κάποιο πλοῦτο καί σχέσεις μέ τά κέντρα). Αὐτά τά κτήρια ἐπηρεάσανε στόν περίγυρό τους νοικοκυραίους καί μαστόρους. Ἀντιπρόσωποι τοῦ κλασικισμοῦ καί πιθανά ἄλλη πηγή ἐπίδρασης στήν παραδοσιακή ἀγροτική ἀρχιτεκτονική ἦταν σειρά νεοκλασικῶν σχολείων (τῆς χορηγίας Ἀνδρέα Συγγροῦ μέ σχέδια Δ. Καλλιᾶ¹¹⁹), πού κόσμησαν πολλούς οἰκισμούς (ὅπως Κάψια, Δημητσάνα, Τρόπαια¹²⁰, πρὶν Βερβίτσα), ἀκόμα καί μικρά χωριουδάκια (Ἀλέα, Πέτρα, Σπάθαρι). Ὡστόσο ἐπικράτησε ὁ τόνος πού ἔδωσε στόν περίγυρό της ἡ Τρίπολη μέ τό νεοκλασικισμό πού ἐφάρμοσε (τόν ἐμπλουτισμένο μέ στοιχεῖα τῆς παράδοσης), κάτι πού ἀνταποκρινόταν καί στοῦ ἄλλου ἀρκαδικοῦ πληθυσμοῦ τῇ δεκτικότητά καί ἀντίληψη.

Στή γειτονική Τεγέα, στό χωριό Ἀλέα (τότε Πιαλῆ), χτίστηκε στά 1888 τό ξενοδοχεῖο Μ. Γιαννιά μέ ὀλομάρμαρη πρόσοψη, τρίτοξη στοά στό ισόγειο, ἔκκεντρη ἐξώθυρα μέ ἀέτωμα καί παραδοσιακό χαγιάτι στό πλάι (εἰκ. 113). Στήν Πιαλιά Ἐπισκοπή Τεγέας χτίστηκε ἡ νεοκλασική (παλαιά) Γεωργική Σχολή (τώρα κατεδαφισμένη)· στίς πορφυρά βαμμένες κόγχες (ἀχιβάδες) τοῦ ὀρόφου, ἀντί ἀγαλμάτων, ζωγραφισμένοι ὁ Ἀπόλλων καί ἡ Ἀθηνᾶ, καί μιά ἄλλη θέαινα μέ ἀντίστοιχό της τόν Κολοκοτρώνη (εἰκ. 118).

Στό κοντινό Λεβίδι, στήν πλατεία, χτίζεται μιά σειρά χτισμάτων τῆς οἰκογένειας Ζῆ χαρακτηριστικῶν στήν ἀλληλοδιαδοχή τους, χρονολογημένων στά 1885 (τό γωνιαῖο), στά 1890 (ἡ πορτοσιά), καί στά 1904 καί 1911· ἔργα μᾶλλον Μακεδόνων μαστόρων ἀπό τό Ντόλο (σήμερα Βυθό), δίπλα στό Ζουπάνι (τώρα Πεντάλοφος) Κοζάνης. Πιο ἀντιπροσωπευτικό εἶναι τό γωνιαῖο σπίτι τοῦ 1885 μέ τά δύο τόξα στό ισόγειο καί τήν κόγχη στόν ὀροφο (εἰκ. 116).

Στούς μικρότερους οἰκισμούς (ὄχι σέ ὅλους) καί σέ ὅσα σπίτια ἄλλων τυχόν φτάσουν, οἱ ἐπιδράσεις εἶναι στοιχειώδεις: ἀποκοτῶν ἀέτωμα (ἐλληνικό) κάποτε πάνω ἀπό τήν πόρτα τους, ὅπως σέ σπίτι τῆς Μελισσόπετρας (τότε: τά Τρεσταινά) (εἰκ. 117), συνήθως πάνω ἀπό τά παράθυρά τους —συνηθέστερα τά ψηλότερα ἀπ' αὐτά— ὅπως στό ἀνωγοκάτωγο τῆς οἰκογένειας Γιάννη Μιχελῆ, τοῦ 1904¹²¹, στοῦ Κάτου Δραγουμάνου (εἰκ. 115), ἢ στό διώροφο τοῦ Καπερώνη (τώρα Τσαρμποῦ) τοῦ 1876 στή Στεμνίτσα κοντά στό ρέμα Μαγαρίτσα ἢ στό τριώροφο σπίτι (τοῦ ἴδιου χωριοῦ) τοῦ Γιαννάκου «Κολοπανᾶ», τοῦ 1887 (εἰκ. 111). Ἄς προστεθεῖ ὅμως ὅτι σ' αὐτή τήν περίοδο (τέλη 19ου αἰ.) ὀλοκληρώνε-

Archibald Constable, Edinburgh 1820 και Hurst, Robinson and Co, London 1820, 2 τόμοι.